

BUCOVINENI ÎN VIAȚA CULTURAL-ȘTIINȚIFICĂ A ROMÂNIEI POSTBELICE (II)

VASILE I. SCHIPOR

Bukovinians in Romania's cultural-scientific life during the afterwar period

(Abstract*)

The refuge and the fate of the Bukovinian refugees in June 1940 and March-April 1944 represented an avoided subject in Romania before the events from 1989. Continuing the researches on this prolific theme, this documentary essay belongs to the few articles of this kind written in Romania.

In the first part there are updated the main contributions to the historiography of the theme. For the first time in the Romanian scientific research there are taken into consideration the oral history interviews upon the refuge theme, as well as the literary works from Bukovina (poetry, prose and memoirs), in which the refuge, as an extreme situation, influenced the genesis of the literary work itself. The texts belonging to the artistic life of Bukovina are documents of a tragic life experience and are important to the historians because of their authenticity and power of expression. As a continuation of the literary historiography researches in this matter, our work brings new information and knowledge about this theme and explores a territory of the contemporary history, which was avoided for a long time by the researchers and is nowadays understood as a main part of the cultural national and European patrimony.

Our essay contains two bio-bibliographical files of two Bukovinian refugees, who distinguished themselves in the university and academic life in Romania during the after-war period. The file of the University professor and engineer Dr. Lorin Cantemir is the first one realized in Bukovina. The files are followed by two unpublished texts, dedicated to the occupation of Bukovina by the Sowjet army in June 1940, to the repatriation of prof. Cantemir's family in Germany, in November 1940, to the life spent in the camp from Gleiwitz (Silesia) and the family's return to Romania, in the spring of 1941.

Both texts belong to the memoirs of refuge, an insufficiently known and appreciated genre in the scientific research from Bukovina. Those who want to know more about the destiny of this province from a "total history" perspective may find in the mentioned texts a diversity of information about events, people and human ethology, interethnic relations, institutions, social categories, main family and social values of that time, about the everyday life of Cernăuți, the cosmopolite capital of the province, as well as about the patriarchal rural life, before and after the Russian invasion from June 1940.

* Traducere: Ana-Gabriela Drahta.

Keywords and phrases: refuge, evacuation, Ribbentrop-Molotov Pact, secret collaborations, additional documents, European tragedy of several generations, war victims, Siberian deportations, deportations to Baragan, political guilt, discrimination and racial hate, tragic life experiences, extreme situations, authenticity and power of expression, trauma and social marginalization, memoirs of refuge, remembrance, keeping memories of the Bukovinians' tragedy alive, healing of the moral reflection in the public contemporary space, insufficiently known and appreciated creative activity.

***

Pentru bucovineni – ca și pentru basarabeni –, înțelegerile secrete dintre Hitler și Stalin, parafate în 1939, au avut urmări catastrofale, producând o tragedie europeană pentru mai multe generații. Refugiul și destinul refugiaților bucovineni din iunie 1940 și, respectiv, martie–aprilie 1944, au reprezentat un teritoriu tabu în România înainte de evenimentele din 1989.

După evenimentele din 1989 aceste teme încep să fie frecventate de către istorici în cadrul unor proiecte de sine stătătoare.

Despre evacuarea nordului Bucovinei, după 1989, s-au publicat mai multe volume de documente și câteva studii: Vitalie Văratîc, Ion Șișcanu, *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Chișinău, Editura Universitas, 1991; Florica Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolaescu, *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la Dictat. Documente*, vol. I–III, București, Editura Europa Nova, 2000; Vitalie Văratîc, *Preliminarii ale raptului Basarabiei și nordului Bucovinei, 1938–1940. Volum de documente din fostele arhive secrete române*, București, Editura Libra, 2000; Vitalie Văratîc, *Șase zile din istoria Bucovinei (28 iunie–3 iulie 1940). Invazia și anexarea nordului Bucovinei de către U.R.S.S., Rădăuți*, Editura Institutului „Bucovina–Basarabia”, 2001. Mihai-Aurelian Căruntu, în lucrarea *Bucovina în al Doilea Război Mondial*, Iași, Editura Junimea, 2004, consacră evenimentului din 1940 un capitol întreg, intitulat *Drama refugiaților*¹.

Un loc aparte în literatura istoriografică a problemei îl ocupă volumul lui Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940–1948)*², care „nu își

¹ Mihai-Aurelian Căruntu, *Bucovina în al Doilea Război Mondial*, Argument de prof. univ. dr. Gh. Buzatu, Iași, Editura Junimea, Colecția „Români în istoria universală” (106), 2004, p. 167–321. Acesta este organizat în trei subcapitole: 1) *O problemă națională: refugiații din teritoriile aflate vremelnic sub stăpânire străină*, p. 167–176; 2) *Evacuații stabiliți în sudul Bucovinei, între speranță și supraviețuire. „Heim ins Reich!” sau seducția unei unei iluzii*, p. 176–195; 3) *Calvarul repatriaților și al refugiaților clandestini*, p. 195–216. Cu titlul *Drama refugiaților bucovineni (1940–1941)*, acesta se publică și în „«Codrul Cosminului». Analele Științifice ale Universității «Ștefan cel Mare» din Suceava”, *Seria Istorie*, Suceava, Nr. 3–4 (13–14), 1997–1998, p. 153–170.

² Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940–1948)*, București, Editura Enciclopedică, Colecția „Biblioteca enciclopedică de istorie a României”, 2003. De interes pentru noi sunt aici mai ales capitolul I din *Partea I, Mișcări de populație în Basarabia și nordul Bucovinei după ultimatumul sovietic*, p. 17–38 și capitolul II din *Partea a II-a a cărții, Refugiații basarabeni, bucovineni și sovietici în România*, p. 207–224.

propune să contabilizeze ieșirile și intrările în România din perioada 1940–1944, pe motiv că un asemenea calcul ar fi imposibil de realizat și pentru că el ar oferi cititorului multe cifre eronate”, ci își concentrează mai mult atenția asupra „caracteristicilor procesului și mai puțin asupra amplitudinii lui”³.

Pe lângă aceste studii și volume de documente, sunt de menționat și câteva interviuri de istorie orală realizate de Elena Savciuc, *Refugiații din Bucovina. Cine sunt astăzi, ce imagine au despre ei înșiși și despre ceilalți. Refugiații din Bucovina. Povești de viață în și după refugiu și Bucovinenii în refugiu: o poveste de viață. De la nimic la o carieră de succes*. Elena Savciuc se referă la refugiul bucovinenilor din iunie 1940 și martie 1944, intervievând în perioada 2002–2005 opt refugiați.

Și în literatura artistică a Bucovinei există creații – poezie, proză, memorialistică –, în care refugiul, ca situație-limită, a influențat geneza operei.

Pentru George Drumur (1911–1992), dramaticul iunie 1940 semnifică „întunecarea culorilor” (cum se și intitulează cel de-al doilea ciclu din volumul *Vatra cu stele. Poeme*⁴), într-o meditație gravă pe tema destinului în curgerea inexorabilă a vremii. Refugiații români, porniți spre sud, „după semnul mâinii / să-și găsească în azur stăpânii”⁵, simt până și drumul pribegiei surpându-se în urma lor⁶. În poeme ce tind să devină spații ale memoriei, pe drumul „către marea înnoptare”⁷, confesiunea refugiatului bucovinean ne amintește de psalmii captivității babilonene, prin intensitatea tânguirii după mirabila Bucovină natală⁸.

Profesorul Vasile Țigănescu (1899–1971) lasă în manuscris, printre altele, un roman, *Refugiați*, care i se publică postum, în 1997, la Rădăuți. Prin cele nouă capitole ale sale romanul, redactat în a doua parte a anului 1940, este o cronică a pribegiei și însingurării omului din Bucovina, comunicând totodată drama românilor de la o margine de țară, trăind, sub „teroarea istoriei”, „o înduioșătoare tragedie a neamului”⁹.

Pentru tema refugiatului trebuie amintită o carte și mai puțin cunoscută: Severin din Bucovina, *Memorial al durerii. Romanul unui refugiat*¹⁰, o „carte-document despre drama Bucovinei”, cuprinzând informații bogate despre destinul refugiaților bucovineni, locurile lor de rezidență, solidaritatea de grup social,

³ Conf. *Introducere*, p. 15.

⁴ George Drumur, *Vatra cu stele. Poeme*, Cernăuți, Editura ziarului „Bucovina”, 1942.

⁵ *Balada prietenului bucovinean*, *ibidem*, p. 8.

⁶ *Balada oștenilor plecați*, *ibidem*, p. 7.

⁷ *Întoarcere spre lume*, *ibidem*, p. 33.

⁸ *Umbrele copilăriei peste Mănăstirea Horecea*, *ibidem*, p. 13; *Maica Domnului*, *ibidem*, p. 17.

⁹ Vasile Țigănescu, *Refugiați*, Roman, Ediție îngrijită și finanțată de Mihai Pânzaru-Bucovina, Prefață de prof. Elisabeta Prelipcean, Rădăuți, Editura RO Basarabia-Bucovina Press, Colecția „Scriitori bucovineni” (4), 1997, p. 105. Vezi și Vasile Precop, *Vasile Țigănescu – prozator modern*, în „Analele Bucovinei”, București, anul XIII, nr. 2 (27), iulie–decembrie 2006, p. 417–477.

¹⁰ Severin Bodnar, *Memorial al durerii. Romanul unui refugiat*, București, Editura „V. Cârlova”, 1994, 178 p.

dragostea de țară și nostalgia plaiurilor natale, tenacitatea cu care aceștia au înfruntat vitregiile unor vremuri grele. Pentru refugiul bucovinenilor din 1940 și 1944 ilustrativ este și romanul *Zodia ciumei*, publicat de Mirella Tonenchi¹¹ la Timișoara. Mirela Tonenchi valorifică aici povestirea tatălui său, inginerul bucovinean Ioan Tonenchi, despre refugiu, într-un micro-roman biografic narat pe două voci, una de copil, cealaltă de adult, introducând totodată în climatul dramatic al epocii, reconstituit artistic aici, „mici istorii”, care au rolul de a umaniza o lume tragică, surprinsă în catabază.

Textele aparținând literaturii artistice a Bucovinei sunt documente ale unei experiențe de viață tragice și interesează istoria prin autenticitate și forța lor de expresie. Volumul de poeme *Zodia nedreptății*, aparținând lui George L. Nimigeanu, autor care a traversat în veacul trecut, ca atâția bucovineni, experiența refugiului și a deportării în Bărăgan, este sugestiv. Un întreg ciclu din acest volum, intitulat *Amintiri dintr-o copilărie interzisă*, este închinat destinului unei familii de refugiați din Bucovina¹².

Preocupările noastre¹³ se înscriu în rândul puținelor lucrări de sine stătătoare consacrate refugiului bucovinenilor, temă fertilă de cercetare, înțeleasă de noi ca parte integrantă a patrimoniului cultural național și european.

La fel ca toți refugiații din toate locurile și din toate timpurile, refugiații din Bucovina sunt victime ale războiului. Evenimentele din 1940 și 1944 au produs o schimbare brutală a destinului lor. Ei își părăsesc casa și locurile natale, fugind din calea sovieticilor și devenind vinovați politic pentru că au fugit de pe teritoriul U.R.S.S. Stabilindu-se în diverse locuri din România, refugiații bucovineni își reorganizează întreaga lor viață, depășind nu de puține ori trauma anilor '40 și marginalizarea socială prin calitățile lor recunoscute: „hărnicie, obișnuință de a face față greului, simț al echilibrului, putere de adaptare, bună organizare a gospodăriei după modelul «neamțului», solidaritate familială și de grup”¹⁴.

Ca și în cazul Aniței Nandriș¹⁵, credința în Dumnezeu, cultul familiei, grija aparte pentru copii, mergând adeseori până la sacrificiul de sine și dragostea de țară îi caracterizează pe refugiații bucovineni, ajutându-i să supraviețuiască în deceniile

¹¹ Mirella Tonenchi, *Zodia Ciumei*, Timișoara, Editura Cosmopolitan Art, 2009, 129 p.

¹² *Zodia nedreptății*, Cu un *Cuvânt-înainte* de Dumitru-Mircea Buda, Mediaș, Editura „Samuel”, 2010. Ciclul *Amintiri dintr-o copilărie interzisă* se află la paginile 49–100.

¹³ Vezi Vasile I. Schipor, *Cronicile izgonirii, cronicile însingurării oamenilor și comunităților din Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, Rădăuți–București, anul XV, nr. 1 (30), ianuarie–iunie 2008, p. 111–134; *Bucovineni în viața cultural-științifică a României postbelice* (I), în „Analele Bucovinei”, Rădăuți–București, anul XVII, nr. 2 (35), iulie–decembrie 2010, p. 367–396.

¹⁴ Ruxandra Cesereanu, *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, Editura Polirom, Colecția „Plural M”, Seria „Idei contemporane”, 2006, p. 150.

¹⁵ Vezi Anița Nandriș-Cudla, *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*, București, Editura Humanitas, 1991, 184 p. Cartea, „o capodoperă spontană și naivă a deportării”, este premiată de Academia Română în 1992 și tradusă, în 1998, în limba engleză. În 2006, la Editura Humanitas, apare ediția a II-a revăzută și adăugită a cărții, însă cu titlul modificat: *Amintiri din viață. 20 de ani în Siberia*, 288 p.

de după război și să se afirme chiar în viața socială, economică, științifică, literară și culturală din România.

Pentru convingerile lor politice, unii dintre refugiații bucovineni sunt arestați, condamnați și închiși. Puțini reușesc să plece în Occident, urmându-și destinul pe drumurile anevoioase ale exilului.

Preocupările noastre aduc un spor de cunoaștere în istoria temei și se află în intimitatea unor obiective cu semnificație aparte în Bucovina de astăzi: – stimularea, formarea și consolidarea unei conștiințe noi, moderne privitoare la valoarea patrimoniului propriu, ca parte integrantă a patrimoniului european; – apropierea de orizonturi noi de înțelegere și interpretare a faptelor ce aparțin acestui teritoriu al istoriei noastre postbelice; – stimularea interesului pentru cunoașterea despovărată de clișee și stereotipuri a istoriei noastre recente; – menținerea vie a memoriei tragediei bucovinenilor din veacul trecut și „însănătoșirea reflecției morale” în spațiul public din România de astăzi și din vecinătățile sale.

Destinul refugiaților bucovineni ilustrează, totodată, „prezența Bucovinei în evoluția cultural-științifică a țării”, despre care scria Traian Cantemir la începutul anilor '80 din veacul trecut, printr-o remarcabilă „activitate creatoare”, astăzi insuficient cunoscută și valorizată.

În cadrul mai larg al acestor preocupări, publicăm în acest tom al periodicului „Analele Bucovinei” două manuscrise inedite, ce se referă, prin cele două „voci” ale sale, la refugiul bucovinenilor din vara anului 1940.

Cel dintâi manuscris este semnat de Traian Cantemir. Născut la 20 septembrie 1907 în Pătrăuți pe Suceava, acesta este fiul învățătorilor Eudoxiu și Natalia Cantemir. Face studii liceale la Suceava (1918–1926), continuate la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cernăuți (1926–1931). Specializare în Italia, la Accademia di Romania, Roma, 1931–1933. Doctor în litere și filosofie al Universității din Cernăuți, în 1937, cu teza *Istroromâni*, publicată la Hotin, în 1937. Profesor secundar la Hotin, asistent la Catedra de literatură modernă și folclor a Universității din Cernăuți, conferențiar universitar. Secretarul Institutului de Literatură și Folclor condus de Leca Morariu. La repatrierea germanilor, în 1940, pleacă în Germania împreună cu familia sa. Revine în România în 1941, iar în 1942 se restabilește în Cernăuți. În 1944 se refugiază la Râmnicu-Vâlcea, unde funcționează ca profesor în învățământul secundar până în 1964. Lector la Institutul de Învățământ Superior din Bacău (1964), conferențiar titular (1968), șef de catedră (1964–1973), secretar științific al Institutului (1966–1974). Președinte al filialelor Vâlcea și Bacău ale Societății de Științe Filologice din România (1956–1974), director al Universității Cultural-Științifice din Bacău (1969–1972). Din 1974, stabilit la Iași. Participă la cercetările de folclor cu echipele sociologice ale profesorului Dimitrie Gusti, desfășurate în localitățile Voroneț și Mănăstirea Humorului (1939). Debut publicistic în „Junimea literară” (1933). Conduce publicațiile periodice „Comunicări de istorie și filologie”,

„Revista Bucovinei”, „Studii și cercetări științifice”. Colaborează cu articole și studii la numeroase periodice de specialitate, în ziare și reviste: „Junimea literară”, „Revista Bucovinei”, „Bucovina literară”, „Făt-Frumos”, „Limbă și literatură”, „Revista de pedagogie”, „Revista învățământului superior”, „Analele Universității «Al. I. Cuza» Iași”, „Forum”, „Cronica”, „Ateneu”. Culegător al folclorului istroromân, pe care îl transcrie fonetic în forme accesibile publicului larg, și al folclorului daco-român: *Brăduleț de pe cărare. Culegere de folclor din județul Bacău* (coordonator, 1972), *Folclor literar vâlcean* (1979), *Folclor literar din Suceava* (1989). Teoretician al creației populare, ilustrativ fiind studiul *Invocația în poezia populară*, București, Editura Litera, 1980, 107 p. De interes științific sunt *Ciripiri ciribire. Texte istroromâne* (1935) și culegerea *Texte istroromâne* (1959), *Lexic regional* (coautor, 1960), *Lexic regional* (coautor, 1967). Volumul *Studii de literatură* (1983) reunește comentarii privind unele manuscrise, precum și documente mai puțin cunoscute. Autor al unor romane, tipărite ori rămase în manuscris: *Mens academica* (1938), *Fata gazdei, Lumini și umbre*¹⁶. Filologul bucovinean Traian Cantemir se stinge din viață la 7 august 1998 în Iași. Postum, i se tipărește culegerea *Fata cu lacrimi de aur. Basme și povestiri istroromâne*, Ediție îngrijită de Lorin Cantemir, Iași, Editura „Sedcom libris”, 2008, 166 p. Pe lângă cele 44 de basme și povestiri, culese în cele două perioade de documentare petrecute în Istria (20 mai–14 iulie 1932 și 15 februarie–5 martie 1933) și reunite aici, cele două studii introductive cuprind informații valoroase referitoare la istoria și destinul istroromânilor: *O povestioară despre împărăția Istriei și preasupușii ei fără împărat, istroromânii, frații noștri uitați de lume și de conducătorii noștri*, p. 10–13; *Particularități ale epicii populare istroromâne*, p. 15–20. Textul din chapeau-ul celui dintâi este sugestiv pentru destinul acestor români sud-dunăreni, aflați astăzi pe cale de dispariție: „Am încălecat pe-o șea, / Șeaua inimii nebune, / Și-ascultați povestea mea! [...] / Am cetit ce-am cetit, / Ochii de s-au înroșit, / Gândurile mi-au dospit. / Să vă spui?... am zis! Vă spui / C-altfel stau ca pe un cui, / Neamul meu sau neamul lui / Parc-ar fi al nimăru / Și să-i bată Dumnezeu / Pe

¹⁶ [I. Pînzaru, Petru Froicu], *Știința în Bucovina. Ghid biobibliografic*, vol. I, Suceava, Biblioteca Județeană, 1982, p. 32–33; Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Suceava–Iași, Bibliotecă Bucovinei „I. G. Sbiera”–Editura Princeps, 2004, p. 183–184. Pentru mai multe informații, vezi Ion Popescu-Sireteanu, *Traian Cantemir*, în „«Septentrion». Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, Rădăuți, anul II, nr. 4–5, aprilie 1991, p. 7; Stănuța Crețu, *Traian Cantemir*, în Eugen Simion (coordonator general), *Dicționarul general al literaturii române*, vol. II (C–D), București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 50; Ion Popescu-Sireteanu, *Traian Cantemir*, în *Bucovina. Oameni și cărți*, Timișoara, Editura „Augusta”–Editura Artexpress, 2005, p. 188–194; Elena Pascaniuc, *Traian Cantemir (1907–1998), reprezentant al școlii filologice și folclorice din Cernăuți*, în „Analele Bucovinei”, Rădăuți–București, anul XIV, nr. 1 [ianuarie–iunie] 2007, p. 133–149; Costea Marinoiu, *Centenar Traian Cantemir*, în „Curierul de Râmnic”, Râmnicu Vâlcea, anul III, nr. 297, 20 septembrie 2007, apud www.ramnic.ro/.../centenar...traian-cantemir.../2007-09-20; Nicolae Ciurea-Genuneni (coordonator), *Un portret în filigran de suflet*, Râmnicu Vâlcea, Editura Almarom, 2011.

mișei și pe haini, / Toți vânduți pe la străini, / Care duc neamul prin spini, / Tot prin glod și mărăcini, / Parcă nu ar fi creștini! (p. 10)

Cel de al doilea manuscris este semnat de Lorin Cantemir, profesor universitar doctor inginer, despre care în lucrările biobibliografice elaborate în ultimele decenii la Suceava nu găsim nicio informație¹⁷. Datele biografice pe care le prezentăm aici ne-au fost puse la dispoziție, cu bunăvoință, de către profesorul Lorin Cantemir, fapt pentru care îi suntem îndatorați.

Lorin Cantemir este fiul profesorilor Traian și Tatiana Cantemir, născută Grimalschi. Născut la 17 martie 1934, în localitatea Zelena, comuna Medveja Mare, județul Hotin, face studii la Școala Primară „Gheorghe Tofan” din Cernăuți (1941–1944), continuate în refugiu la Școala Runcu din comuna Străjeștii de Jos, județul Olt. În toamna anului 1945 se înscrie la Liceul „Alexandru Lahovary” din Râmnicu Vâlcea, pe care îl termină în 1952, când își susține și bacalaureatul. La Cernăuți, în tradiția vremii, urmează timp de un an cursurile Conservatorului de Muzică, pe care le continuă și la Râmnicu Vâlcea, în particular și ulterior la Școala de Muzică înființată de sindicatul local al cadrelor didactice, animat de refugiații cernăuțeni stabiliți aici după război. Studii universitare la Iași la Facultatea de Electrotehnică (1952–1957). În 1957 obține diploma de inginer în specializarea Electrificarea industriei și agriculturii. La 8 august 1957 este încadrat ca proiectant principal la Institutul de Proiectări pentru Construcții Agrozootehnice (IPCA) Iași. La 1 martie 1958, transferat la Catedra de acționări și utilizări a Facultății de Electrotehnică din Iași, unde funcționează ca preparator principal. Aici face o îndelungată carieră didactică, fiind asistent (1960–1964), șef de lucrări (1964–1977), conferențiar titularizat (1977–1990), șef al Catedrei de utilizări, acționări și automatizări industriale (1989–2000), profesor (1990–2004), secretar științific al Facultății de Electrotehnică (2000–2004). Din 1990 este conducător de doctorat. La 27 septembrie 2004 este pensionat, dar funcționează în continuare ca profesor consultant. Stagiuar la Universitatea de Stat din Liège-Belgia, Institutul Electrotehnic Montefiore (1970–1971) și o lună de specializare la S. N. C. B. (Căile Ferate Belgiene Electrifcate). În 1974, obține doctoratul cu teza *Contribuții teoretice și experimentale asupra motorului trifazat liniar de inducție și posibilități de utilizare*, sub îndrumarea prof. dr. ing. Vasile Prisacaru¹⁸. Bogată activitate de cercetare științifică, „tradițional-inginerească”, concretizată în elaborarea a cinsprezece cărți și a 185 de lucrări, susținute la diverse reuniuni științifice din țară și de peste hotare (Anglia, Belgia, Canada, Germania, Polonia, Republica Moldova, Ungaria). Autor și coautor al volumelor: *Îndrumar pentru lucrări practice de laborator la acționări electromecanice*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1964 (în colaborare cu N. V. Boțan, E. Balaban, I. Agafiței și Gr. Tașcă); *Tracțiune*

¹⁷ Pe site-ul Academiei de Științe Tehnice din România găsim însă un fișier biografic succint, însoțit de o fotografie a sa, vezi www.astr.ro/index.php?page=aboutmember&id=61 -

¹⁸ Informații bogate în *CV-ul prof. univ. dr. ing. Lorin Cantemir...*, 20 p., datat 31 mai 2011 și pus la dispoziția noastră în august 2011

electrică, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972 (în colaborare cu Mircea Oprîșor); *Contribuții teoretice și experimentale asupra motorului trifazat linear de inducție și posibilități de utilizare*, Iași, Institutul Politehnic, 1974 (teza de doctorat); *Electrotermie și electrotehnologii*, volumul I, *Electrotermie*, București, Editura Tehnică, 1997 (în colaborare cu N. Golovanov, I. Șora, N. Mogoreanu, M. Chindriș, Marilena Ungureanu, V. Fireșteanu, Dan Ioachim, Gheorghe Floriganta și R. Popa); *Monografia transportului public de călători din municipiul Iași*, Iași, Editura Polirom, 1998 (în colaborare cu C. V. Ostap și Eugenia Ursescu); *Psihologia creativității. Bazele creativității tehnice*, Iași, Editura Rotaprint U. T., 1998 (în colaborare cu Maria Ileana Carcea); *Tracțiune electrică. Acționarea unităților motoare de curent continuu și ondulat*, Suceava, Editura Universității [„Ștefan cel Mare”], 1999 (în colaborare cu Radu Pentiuc); *Electrotermie și electrotehnologii*, vol. II, București, Editura Tehnică, 1999 (în colaborare cu N. Golovanov, N. Mogoreanu, M. Chindriș, Gheorghe Floriganta, Minerva Cristea, C. Toader, D. Deheleanu, V. Maier, A. Hedeș și D. Nicoară); *Probleme de propulsie neconvențională a navelor*, Constanța, Editura Muntenia, 1999 (în colaborare cu Doru Botez și Ilie Cristea); *Manual de creativitate*, Chișinău, Editura Tehnica-Info, 2000 (în colaborare cu Valeriu Dulgheru și Maria Carcea); *Îndrumar de invenție practică*, Chișinău, Editura Agepi, 2000 (în colaborare cu Valeriu Dulgheru și Maria Carcea); *Construcția neconvențională a girocompaselor navale*, Constanța, Editura Academiei Navale „Mircea cel Bătrân”, 2001 (în colaborare cu Francisc Bozianu, Emil-Costel Teodoru și Veronica Bozianu); *Creativitate tehnică. Ghid practic*, Chișinău, Editura UTM, 2005 (în colaborare cu Valeriu Dulgheru și Maria Carcea); *Inițiere în creativitatea tehnică*, vol. I, Chișinău, Editura Tehnica-Info, 2005 (în colaborare cu Costică Nițică, Maria Carcea, Valeriu Dulgheru și Nicoleta Iftimie); *Acționarea electrică a instalațiilor navale de guvernare activă*, Iași, Editura Politehnicum, 2006 (în colaborare cu Vasile Dobref și Al. Oae)¹⁹. La Iași, profesorul Lorin Cantemir înființează laboratoarele de Tracțiune Electrică, Sisteme Neconvenționale de Transport și Utilizarea Energiei Electrice. Tot el înființează laboratorul de cercetare Roblin, unde se realizează roboți de transport acționați cu motor liniar de inducție Roblin 01, 02 și 03. La Metalotehnica Târgu-Mureș realizează o mașină de tricatat rectilinie acționată cu motor liniar de inducție și o instalație de impregnat materiale neșesute la Netex S.A.-Bistrița Năsăud. În 1973 construiește un stand de probe pentru un boghiu de tramvai de 2 t cu motor liniar de inducție. În perioada 1981–1983 concepe și realizează un stand de probă de 500 m pentru vehiculul Velim 02 la 30 t, acționat cu motor liniar de inducție de 150 KW, precum și un minivehicul și un boghiu susținut magnetic. Lorin Cantemir este autorul unui număr de 20 de brevete de invenție. Membru corespondent al Academiei de Științe Tehnice din

¹⁹ Lista cu titlurile de volume publicate la diverse edituri, întocmită de către prof. univ. dr. ing. Lorin Cantemir a fost pusă la dispoziția noastră în august 2011

România. Doctor honoris causa al Universității Tehnice a Moldovei – Chișinău (1999). Doctor honoris causa al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava (9 iunie 2011), titlu acordat „pentru meritele sale deosebite și contribuțiile aduse la dezvoltarea învățământului superior din domeniul ingineriei electrice, a motoarelor liniare de inducție, utilizării energiei electrice, luminotehnicii și tracțiunii electrice, pentru spiritul său novator și remarcabila activitate de creație științifică, pentru sprijinul consecvent acordat Universității” sucevene. În 2006, împreună cu alți intelectuali, Lorin Cantemir inițiază Simpozionul „Cucuteni 5000 – Redivivus. Științe exacte și mai puțin exacte”. Axat pe o tematică aparținând Culturii Cucuteni și organizat cu participarea unui cerc larg de specialiști din diverse domenii ale științelor reale și umaniste, manifestarea prinde rădăcini, ajungând astăzi la ediția a șasea. An de an simpozionul își lărgeste arealul și numărul participanților. Convingerea sa este că, împreună, specialiștii din domeniile exacte (inginerie și alte științe reale) și mai puțin exacte (arheologie, istorie etc.) vor găsi mai lesne răspunsuri la multe întrebări ce țin de trecutul istoric al neamului nostru, preluând metode de cercetare din domeniul științelor exacte. Lucrările simpozionului se desfășoară în fiecare an la Iași, Chișinău și Bacău, fiind tipărite în volum.

Amândouă textele, pe care le publicăm acum, aparțin memorialisticii refugiuului, gen insuficient cunoscut și valorificat în cercetarea științifică din Bucovina. Cei interesați de cunoașterea destinului acestei provincii, din perspectiva „istoriei totale”, ar putea găsi în astfel de texte o diversitate de date și informații referitoare la evenimente, oameni și etologie umană, relații interetnice, instituții, categorii sociale, valori cultivate în familia și societatea vremii, viața de zi cu zi din Cernăuți, capitala cosmopolită a provinciei, și din lumea patriarhală a satelor, surprinsă înainte și după invazia bolșevică din iunie 1940. În universul dramatic al vieții bucovinene în catabază, când mii de refugiați fug din fața „puhoiului rusesc”, presimțind „urgă și prăpădul” și trăind dureros spaima de a „nu se pierde printre străini”, se disting ici și colo figuri luminoase, precum cea a profesorului Erwin Klein, rar exemplu de omenie într-o lume a neomeniei generalizate. Profesorul Traian Cantemir și fiul acestuia, Lorin Cantemir, sunt martori ai evenimentelor din vara anului 1940, petrecute în partea de nord a Bucovinei. Textele semnate de aceștia cuprind mărturii ale ocupării Bucovinei și ale refugierii lor în România, înfiripate ca rod al unei memorii „fără distorsiuni majore”, după cum mărturisește profesorul Lorin Cantemir, învăluite discret de „sentimentul regretului și al nostalgiei după timpul trecut”. Ca „scriituri nonficionale”, aceste amintiri aparțin „literaturii suferite”, constituindu-se într-un „gen hibrid” situat între literatură și istorie. Ca „literatură de frontieră”, „paraliteratură”, „literatură fără ficțiune”, „literatură secundă”²⁰, aceste scrieri ar defini „un tărâm al nimănu, neputându-se

²⁰ Vezi Silviu Iosifescu, *Literatura de frontieră*, București, Editura Enciclopedică, 1971; Nicolae Florescu, *Profitabila condiție*, București, Editura Cartea Românească, 1983; *Literatura memorialistică*. Radu Petrescu, Ion D. Sirbu, N. Steinhardt, Antologie, prefață, dosare critice, comentarii, note și bibliografie adaptată de Ion Măneșcu, București, Editura Humanitas, 1996.

stabili procentual cât din memorialistică reprezintă istorie și cât literatură”. Ele prezintă evenimentele în mod direct, sunt fruste, au un grad sporit de subiectivitate, preferă distincțiile tranșante și culorile alb-negru. Deși sunt scrise ulterior evenimentelor, prin recursul la memoria care distorsionează, deși operează cu „o selecție subiectivă de amintiri”²¹ și nu întreprind „o inventariere obiectivă, impersonală a unor evenimente istorice”, ele aspiră să reflecte totuși obiectiv realitatea. În astfel de scrieri identificăm două „voci temporale” distincte: vocea trecutului – „evenimentială și faptică” – și vocea prezentului – „afectivă și stilistică”. Istoriei i se subordonează „timpul trăirii, cu o componentă testamentară și un conținut obiectiv”, iar literaturii „timpul mărturiei”, caracterizat prin „filtrarea subiectivă a evenimentelor și libertatea stilistică a naratorului”. În această cheie de lectură ar trebui citite și aceste scrieri memorialistice, deseori încărcate de subiectivitate, cu accente critice față de administrația românească a vremii și față de autoritățile sovietice de ocupație deopotrivă.

În pregătirea pentru tipar a manuscriselor am respectat normele ortografice și de punctuație stabilite de Academia Română. Pentru a nu afecta valoarea de document de epocă, am păstrat, cât mai mult cu putință, formele regionale și arhaice din text, care conservă, sub aspect lexical, gramatical și stilistic, ceva din pitorescul Bucovinei de altădată, surprinsă într-un moment dramatic al istoriei sale. Omisiunile din text ne aparțin și sunt marcate cu croșete [...]. Tot așa sunt marcate, peste tot, intervențiile noastre, operate numai pentru facilitarea lecturii. În anexa lucrării, reproducem mai multe fotografii, adevărate documente de epocă, puse la dispoziția noastră, în copii, de către prof. univ. dr. ing. Lorin Cantemir.

ÎNTOARCERI ÎN TIMP

I) REFUGIUL DIN BASARABIA ȘI BUCOVINA, 1940

TRAIAN CANTEMIR

Așezată la răscruce de vânturi, România a fost, din vremi trecute, ținta unor perpetue pofte teritoriale străine. Vecinii din jur îi râvneau nu numai plaiurile, cu iarba crudă și dulce, ci și bogățiile ascunse în măruntaiele pământului. Ca să-și mențină zestrea stăpânită de la străbunii străbunilor, oamenii acestor meleaguri au

²¹ „Indiferent de canoanele genului, memorialistica ține de o reconstrucție selectivă: memorialistul nu este, precum istoricul, un judecător care caută martori garanți, ci un judecător care este el însuși martor participativ”. Vezi Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste. Eseu de mentalitate*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Editura Polirom, Colecția „Plural M”, 2005, p. 12; Paul Ricœur, *Temps et récit*, I–III, Paris, Seuil, 1983, 1984, 1985.

făcut corp comun pe întinsul țării, împotrivindu-se cu dârzenie intențiilor nesăbuite ale hrăpăreților. De aceea, când patria era în primejdie, pe culmile dealurilor apropiate se aprindeau, la vedere, focuri în vălvătaie, iar buciumele de la stâni sunau alarma în munți. Oamenii din cuibarele satelor își părăseau atunci casa și avutul și, luându-și numai ghioaga și toporul, mergeau să taie trufia invadatorilor. Vitejia plăieșilor noștri a trecut nu numai în cronicile naționale, ci și în cele de dincolo de hotar.

După ele, partea de țară care a înfruntat cele mai multe vijelii străine a fost Bucovina. Strajă de nădejde la marginea fruntariilor, ea a stăvilat furia puhoaielor dușmane cu jertfa celor mai destoinici plăieși pe care i-a crescut. Faptul s-a întâmplat nu o dată, pentru că atât polonii, ungurii, cât și rușii au avut ocârmuitori cu tendințe expansioniste. Pe aceștia nu-i interesau nevoile poporului propriu, starea lui mizeră, în care abia își trăgea sufletul, dăjdiile ce i se cereau continuu, ci numai satisfacția îngâmfării personale. Deși românii le-au potolit nu o dată avântul de-a ajunge la Țarigrad, ei n-au înțeles învățăturile istoriei, ci au continuat să bată la porțile țării, în speranța că vor găsi momentul potrivit ca să poată intra biruitori.

Din cauza aceasta, unii din cârmuitorii neamului nostru au luat toate măsurile de precauție, încât, la primul semnal de alarmă, țara să fie sub steag. În scopul dat, în timpurile moderne, fiecare cetățean a primit câte o mică foaie albastră, pe care era trecut numele, pronumele și unitatea militară căreia îi aparținea. Foile erau marcate cu diverse însemne. Ale mele erau: M. Z. L. Dimineața, la ora 7, la radio se anunțau buletinele celor care trebuiau să plece la regiment.

Concentrările erau lungi și multe.

Când, într-o dimineață, am auzit la radio și însemnele militare de pe foaia mea albastră, mi-am luat lădița de campanie, rămasă de la tata din Primul Război Mondial, și-am plecat la Regimentul 4 Vânători Lipcani. Acolo era freamăt mare, ca la bălci. Cei veniți în urma apelului radio difuzat, nu știau cui să se prezinte, ca să-și facă datoria. Cei repartizați erau în derută, pentru că nu toate indicațiile date de niște caprari infatuați erau corecte și lămuritoare. Când mi-a venit și mie rândul să întind foaia albastră de concentrare, plotonierul major de la masa de lucru s-a zborșit la mine, de credeam că mă înghite cu tot cu lada de campanie. „– Acum îmi vii, soldat T. R.?” T. R. însemna soldatul cu termenul militar redus la un singur an. Ca semn distinctiv, avea pe umăr o cordeluță, bandă galbenă, îngustă, zigzagată cu fir roșu. Aceasta însemna că tânărul avea cel puțin bacalaureatul. Pentru că n-am răspuns fulger la întrebare, domnul plotonier Furdui găsi de cuviință să o mai repete o dată: „– Acum îmi vii, soldat T.R.?” „– Acum, domnule plotonier!” „– Unde ai fost până acum?” „– În curtea cazărmii, unde să fiu?” i-am spus apăsător. Supărat foc pe mine pentru necuviință față de superior, încerca să-mi găsească nod în papură. „– Și zici c-ai fost în curtea cazărmii?” „– În curtea cazărmii, domnule plotonier major!” „– Sigur?” „– Sigur! Absolut sigur!” „– Și de ce n-ai venit la mine?” „– Pentru că nu știam că aveți nevoie de subsemnatul!” „– Cum, nu știai când ai căpătat ordin de chemare?” „– Da, e adevărat, am primit ordin de chemare,

dar pe el nu spunea să mă prezint la dumneavoastră, ci la regiment”. „– Mă, nu face pe nebunul, căci cu mine n-o să-ți meargă! Ai auzit?” „– Am auzit, domnule plutonier major, dar n-am priceput”.

Cei din jur au început să râdă. Și căpitanul a dat să facă la fel. Când și-a dat seama că plutonierul Furdui îi zice înainte pe glasul său și că e gata să-și iasă din pepeni, căpitanul i-a ordonat să mă încadreze rapid, ca să scape de mine. „– N-am cum să-l încadrez”, i-a raportat el, cu călcăile lipite regulamentar, „pentru că regimentul lui iese chiar acum pe poarta cazărării”. „– Dacă n-ai cum, fă-i o foaie de întoarcere acasă, să se ducă învărtindu-se ca ciocârlia”. Mie atât mi-a trebuit! Asta am vrut: să mă duc acasă. Dar nu cum mi-au dorit domnul căpitan și domnul plutonier Furdui, învărtindu-mă ca ciocârlia, ci în pas de vânător de munte, ca să ajung cât mai repede și să-i văd pe ai mei. Era 27 iunie 1940.

Acasă, la părinții Tatiane, unde o lăsasem cu copilul, era liniște și pace. Mama soacră robotea în bucătărie, pe lângă niște oale de tuci, să-i iasă ciorba bună. Tata socru întinsese în mijlocul curții câteva prelate verzui și acum scutura pe ele, ajutat de doi vecini, o piramidă de măciulii de mac, să-l lase să se usuce la soare. Era frumos și curat, scânteind în razele toride ale amiezii gri-albastru. Se cerea la export. Aveau nevoie de el nemții, pentru utilizări farmaceutice.

Seara, ca de obicei, am ascultat radioul. Aveam unul la baterii, căci în comuna în care tatăl Tatiane era preot paroh nu exista rețea electrică. Știrile pe care le transmitea aparatul atunci erau neimportante, fade. Se vorbea despre recoltarea grâului și despre „strălucitele răspunsuri” pe care le-a dat la examenul de bacalaureat principele Mihai, ajuns mai târziu rege al României.

Schimbând postul nostru de emisie cu unele străine, am rămas înmărmurit [de] ce comunicau acestea. Nu-mi venea să cred urechilor că Majestatea Sa, regele românilor, a cedat rușilor nordul Bucovinei și Basarabia, fără să spună un cuvânt nimănui. Cum zona în care locuiau părinții Tatiane aparținea Basarabiei, însemna că peste noi se va revărsa curând puhoiul rusesc. Comunicatul dat cerea ca lumea să nu se impacienteze și să-și vadă liniștită de treburi, ca înainte. Nu știu cum au avut neobrăzarea cei ce l-au formulat să mai adauge asemenea ineptie. Fiecare își putea da seama că ne așteaptă urgia și prăpădul.

După ce am stins aparatul de radio, [mult timp] nu puteam crede că Majestatea Sa Regală a avut bunătața să ne vândă ca pe niște animale de jug, de care nu mai avea nevoie. Ce facem acum? Unde ne ducem? Acasă, în Basarabia, la părinții Tatiane, nu puteam rămâne în ruptul capului. Rușii ne-ar fi prins, ca într-un cuibar de pitulici, pe toți odată. La Cernăuți iar nu aveam ce căuta, pentru că nici acolo nu e sigur că vom scăpa de „prieteni ruși”. Singura soluție era să plecăm unde vom vedea cu ochii, numai să fie în România, la noi în țară, să nu ne pierdem printre străini. Cum plecarea noastră era legată de actele personale, pe care le aveam acasă, la Cernăuți, trebuia să trecem întâi prin orașul de pe Prut cu aspect occidental și să le luăm de acolo, din sertarul biroului meu. Pentru aceasta însă era necesar să-i convingem ne nărintii Tatiane să iplece și ei. Părintii n-au vrut să audă

de asemenea plecare pentru nimic în lume. „– Unde să ne ducem? Cine ne primește? Din ce vom trăi?” se văitau ei printre lacrimi. „– Nu plângeți, căci nu e cazul. Mai bine să chibzuim cum trebuie să procedăm, ca să ieșim cu bine”. „– După părerea mea”, mi-am expus eu planul, „după ce luăm actele și obiectele de preț din casă, plecăm la sora și părinții mei, la Suceava, aflată în afara zonei de ocupație rusească”. Părinții Tatianeii urmau să înhame imediat caii și să treacă Prutul la Rădăuți, prima localitate din Moldova rămasă în afara amenințărilor. Nu era vorba de Rădăuțul Bucovinei, ci de cel moldovenesc, uitat pe harta țării. De acasă, din comuna Zelena și până la Lipcani, unde se trecea Prutul, spre Rădăuți, cu caii noștri făceam o oră și jumătate. Deci părinții Tatianeii, dacă plecau imediat, puteau ușor fi puși la adăpost. În consecință, am înhămat la repezeală bidiviii, am pus în căruță câteva boarfe și orz pentru cai și l-am rugat pe un vecin să ne ducă la Medveja, la gară, la circa 4 km, ca de acolo părinții să plece la Rădăuți, cum am convenit, iar noi să ne continuăm drumul, spre Cernăuți, acasă.

Ajungând la gară Medveja, nu mică ne-a fost surpriza să-l întâlnim pe învățătorul Ion Pârlea cu un grup de școlari cu steaguri și stegulețe roșii. M-a copleșit atunci o cumplită revoltă la adresa acestui trădător de țară și împotriva tuturor aceluia care făceau parte din tagma lui. „Uite, mi-am zis în sine-mi, cui am încredințat noi educația patriotică! Pe cine am lăsat să vorbească tinerelor generații despre Ștefan-Vodă și Mihai Viteazul!” Dacă eram mai forte, i-aș fi dat un brânci, de să nu se scoale de jos trei zile în șir. A trebuit însă să stau molcom, la locul meu, și să asist la derularea evenimentelor.

Când ne-a văzut în gară, cu bagajele de drum, Ion Pârlea nu s-a putut reține să nu ne atingă cu șfichiul vorbeii. „– Plecați acasă la Cernăuți sau vă continuați drumul?” „– Ba, ni-l continuăm”. „– Și unde vă duceți?” „– Unde vom vedea cu ochii”. „– Cu ochii nu prea aveți unde să vă uitați, căci România a devenit mică, de mărimea unui cuiar de găină”. „– Nouă atât ne ajunge!” am zis, gata să-l binecuvântează cu [câteva] vorbe urâte. N-am putut însă să-l feștelesc cum se cuvine, căci în gară și-a făcut intrarea, grăbită, trenul plecat de cu noapte din Chișinău.

Instalat pe bancheta din apropierea geamului, mă uitam, ca de obicei, cum trec prin fața noastră cantoane de cale ferată, bariere vopsite alb-negru și armăturile de fier ale podurilor. De astă dată șoselele ce veneau spre tren nu mai erau adormite în soare, ci forfoteau de lume multă, care dinspre Nistru se retrăgea cu grânicerii de la pichetele de pază de pe frontieră. Aceștia erau însoțiți de câte un pâlț de civili care-și duceau pe umeri resturile unor gospodării lăsate întâmplărilor și paraginei, rău abătuți, gata de lacrimi.

Ajunși la Cernăuți, ne-am grăbit să ajungem pe Strada Gheorghe Lazăr, unde ne aveam apartamentul, nu departe de Uzina Electrică aflată în coasta Grădinii Publice. În consecință, ne-am îndreptat spre stația de tramvai din fața gării. Tramvaiul ne-ar fi dus foarte aproape de casă, dar n-a fost să fie, pentru că, venind de peste Prut și îndreptându-se spre centrul orașului, treceau escadroane de cazaci călări, echipați și având lăncii lungi, în vârful cărora fluturau stegulețe roșii.

Apoi, mai târziu, s-a auzit un zgomot puternic de motoare, combinat cu scrâșnetul șenilelor de tanc pe pavajul de piatră cubică.

Desigur, această demonstrație de forță ne-a pus pe gânduri, comparând-o cu dotarea armatei române, cu căruțe, ca și în 1877, și cu eșecul înzestrării ei cu echipament modern, datorat camarilei regale îmbogățite prin faimoasa „afacere Škoda“. Desigur, comparația este prea simplistă. Mai târziu, în liniște, s-au mai adăugat și alte exemple din istorie, care spuneau altceva. Astfel, bătălia de la Mărășești a fost câștigată de armata română, mai prost dotată, dar foarte motivată. Poporul finlandez, numai de circa cinci milioane, a ținut piept cu bărbăție aceleiași armate sovietice. Mai mult, cam peste un an, aceeași armată română a eliberat Basarabia de sub ruși, prin forța armelor și cu un sprijin redus al armatei germane. În fine, Chișinăul a fost eliberat de [o] divizie de blindate a armatei române. Este [apoi] de crezut că lașitatea sau trădarea a provenit de la cele mai înalte nivele de conducere a României.

În lipsa tramvaielor, îngrijorați și grăbiți, am luat o birjă din cele care staționau în fața gării. Mergând acasă, după acte, ne întrebam dacă nu cumva găsim apartamentul ocupat și casa răvășită. Ce ne facem atunci? Unde ne aciuăm, până luăm o hotărâre judicioasă. Întâmplarea a vrut însă ca acasă totul să fie în ordine.

După ce-am dormit, în noaptea aceea, în paturile noastre, ne-am sculat dimineța, să mergem la gară și să urcăm în primul tren, care să ne ducă în România. Gara era pustie. O singură garnitură se vedea staționând undeva, pe la macazuri. Am urcat, fericiți că am găsit trei locuri libere și ne-am așezat pe ele. Nu peste mult, trenul s-a pus în mișcare. A trecut prin fața gării în plină viteză. Credeam c-am scăpat de „raiul bolșevic“. După câteva sute de metri însă garnitura și-a încetinit viteza, apoi s-a oprit. „– De ce stă trenul?“ au întrebat câteva capete curioase. „– Face manevră!“ a spus un ceferist. „– Nu pleacă nicăieri?“ „– Nu, domnule! Nu pleacă nicăieri!“

N-am crezut. Probabil că mințea. În eventualitatea aceasta, am stat locului, să vedem dacă într-adevăr nu pleacă. Și n-a plecat. Câteva ore mai târziu, au urcat în tren câțiva cazaci cu armele pe umăr și ne-au cerut să coborâm. Când ne-am dat jos, pe peron, ne-am întâlnit cu o verișoară de a Tatianeii. Ducea de mână un băiețel de vreo cinci ani. Era urmată de un tânăr cu bagaje, care era vărul Boris Ostap. „– Unde te duci, Vivi?“ a întrebat-o Tatiana. „– La Bacău, la Vasile. E concentrat acolo“. Apoi, după o mică pauză, a continuat. „– Acum eu ce mă fac? Dacă ne-au dat jos din tren, în fapt de seară, unde îmi petrec noaptea? Nu mi-i de mine, dar unde-l culc pe Mircea?“ Tatiana s-a uitat cu milă la grupul celor trei rude și apoi i-a spus verișoarei: „– Dacă nu aveți unde sta noaptea aceasta, poftiți la mine, tu, Vivi, băiatul și verișorul“. Boris, care s-a dus a doua zi dimineța la gară, să vadă ce trenuri sunt pentru Suceava–București, n-a găsit niciunul. Toate erau suspendate. Și așa a rămas.

În situația aceasta, Tatiana le-a prelungit șederea celor trei musafiri la noi până când lucrurile se vor normaliza. Minunea aceasta însă nu s-a întâmplat, încât a trebuit să pătîmim multe și mărunte în continuare.

Musafirii au intrat în subzistența noastră cu tot ce mai aveam atunci în cămară. Lucrul n-a fost ușor, pentru că vedeam cum se topesc rezervele și altele nu mai puteam pune în cămară. Rămas fără salar[iu] și alte venituri adiacente, eram ca o frunză în voia vântului. Ca să ne putem întreține de azi pe mâine, am început să vindem din casă obiectele mai puțin necesare. Primul lucru a fost să ne dispensăm de dublura lenjeriei de pat, cumpărată nu de mult, apoi au urmat rochiile Tatianei și, la urmă, un costum de al meu, la care țineam mult. Obiectele de îmbrăcăminte feminină s-au vândut cât ai clipi din ochi, cumpărate de rusoaicele care doreau să se civilizeze cât mai repede și să intre în rând cu lumea. Până atunci, purtasera rubăști și cizme cu urechea scoasă din turească. Așa se prezentau invadatorii ruși, care se autointitulau, probabil bine îndoctrinați „eliberatorii României de sub dictatura regală și asupritorii și exploatații burghezo-moșierești”.

Unii dintre invadatorii-„eliberatori ruși” veniseră cu soțiile. Le cunoșteam că sunt de dincolo după costumația nenorocită pe care o purtau. Trezindu-se în altă lume, căutau să se adapteze cât mai repede noilor condiții. Frumosul și calitatea atrag întotdeauna. Nici ele n-au putut să li se sustragă. În consecință, au încercat să se îmbrace după moda timpului, pe care au găsit-o la noi. Cum pe atunci încă nu puteau distinge o cămașă de noapte de o rochie, apăreau pe stradă de parcă atunci s-ar fi sculat de sub plapomă. Nu știau, se vede, că noaptea se doarme în îmbrăcări specifice, altele decât cele de zi. Poate chiar sărăcia „raiului comunist” i-a obligat [pe oameni] la alte obișnuințe.

Sub dominația sovieticilor, am dus-o cât se poate de prost. Întâi, pentru că nu puteam suporta asuprirea străină ca o realitate care ne știrbea demnitatea națională. Al doilea, pentru faptul că rușii, aceste păsări de pradă îmbrăcate în rubăști cachii și pantaloni bufanți, ne confiscau tot avutul, trimițându-l la flămânzii de dincolo de hotar. Mulți din ei cunoșteau realitatea și, când vorbeau despre trenuri, declarau deschis că cele care mergeau spre Rusia se mișcau încet, pentru că erau doldora de bunuri vestimentare și alimente rechiziționate (furate), pe câtă vreme cele ce se reîntorceau din pustiurile siberiene alunecau ușor, pentru că nu aduceau decât „spicichi și tabac” (chibrituri și tutun). Despre precaritatea, care domnea la sovietici, vorbeau nu numai asemenea termeni economici, ci și [unele] formulări verbale versificate, care se refereau fie la lipsa de alimente, fie la cea de îmbrăcăminte. Sloganul care circula atunci, în legătură cu dispariția alimentelor, a obiectelor de uz personal și a vestimentației era: „Rău era cu «der, die, das», / Da-i mai rău cu «davai ceas». / De la Nistru pân' la Don / Davai ceas, davai palton, / Davai ceas, davai moșie, / Harașo tovrășie!”. Cupletul a fost folosit și de cunoscutul Constantin Tănase, marele nostru actor satiric al epocii respective. Cozile noastre de topor l-au pârât guvernanților, pentru îndrăzneala de a-și bate joc de ruși, încât aceștia i-au închis gura patriotului de captivantă inspirație, de n-a mai scos, mai târziu, nicio vorbă.

Dominația sovieticilor am suportat-o de la Sf. [Apostoli] Petru și Pavel, din vară și până în iarnă. Am fi rămas și mai denarte în aceleași condiții de umilință

dezonorantă dacă, între timp, nu se ajungea între nemți și ruși la o convenție, în urma căreia circa 94 600 de persoane din Bucovina, nemți, români ș. a. au putut trece în Germania. Pregătirile lor de plecare ne răscoleau sufletul și ne înnegurau speranțele în viitor, căci pentru noi nu se întrezărea nimic bun. Nimic care să ne întrețină moralul. Și totuși acest „bun“ a venit, în sensul că, în vederea plecării în Germania a cetățenilor nemți, s-a constituit o comisie, care tria oamenii care doreau să se ducă în depărtări teutone. La comisie se putea prezenta oricine era etnic german. Era formată dintr-un enkavedist rus și un ofițer german din trupele S. S. La comisia aceasta s-a adăugat și o evreică din Cernăuți, care cunoștea multă lume din oraș, pentru că deținuse, ani la rând, o prăvălie cu parfumuri. La ea venea spuma oamenilor din cetate.

Fiind născut la Pătrăuți pe Suceavă, aflat în spațiul Austro-Ungariei, actele [mele] de naștere erau în limba germană. Când mă zbăteam de moarte [dacă] să mă duc sau nu la comisia aceasta, m-am întâlnit întâmplător cu Erwin Klein, profesor de limba germană la același Liceu „Aron Pumnul“, unde funcționează și eu, și fost coleg de facultate [cu mine]. „– Ce faci aici?“ m-a întrebat Erwin Klein. „– Aștept deportarea!“ i-am spus cu gura amară. Colegul mi-a prins repede vorbele și m-a întrebat, uitându-se în jur, să nu ne audă cineva ce vorbim, dacă n-am perspective de evadare. „– Nu am, pentru că rușii au luat măsuri de precauție. N-ai citit ce-a făcut profesorul N. Tcaciuc-Albu? A șters-o în partea liberă a țării și acolo, la Vatra Dornei, a povestit într-un ziar local peripețiile prin care a trecut, ca să ajungă în siguranță“. „– Și tu nu poți face la fel?“ a întrebat Erwin Klein.

Erwin Klein a înțeles hazardul la care ne expunem și-a început a zâmbi. „– Lasă că te scot eu din încurcătură!“ m-a asigurat el. Poimăine prezentați-vă, fără copil, la Comisia de Repatriere Germano-Rusă și cereți să fiți și voi trecuți pe o listă de plecare. Nu-mi venea a crede că s-ar putea termina coșmarul care mă chinuia, de luni, fără sfârșit. A fost o bucurie nebună pentru mine! M-am potolit însă repede, pentru că cei ce nu erau admiși de comisie, erau așteptați la ușă de santinele rusești, să-i ducă în zonele arctice ale Siberiei, ca să le treacă febra emancipării naționaliste. Erau socotiți „dușmani ai poporului“. În condițiile acestea întunecate, care îmi dădeau impresia că-mi crapă capul de întrebări și teamă, ne-am dus la comisie. N-aveam altă soluție. În hol ne aștepta Erwin Klein. Surpriză mare, plăcută. Venise să ne fie de ajutor, la nevoie. Cu el am deschis ușa infernului. În fața noastră ne-a întâmpinat de pe peretii scorojiți ai încăperii portretul Führerului german și cel cu musteți pleoștite al lui Stalin. Tremuram ca varga. În loc să vorbim noi și să ne spunem păsul, cum era cazul, în discuție s-a angajat doar Erwin Klein cu ofițerul german. Au vorbit în legătură cu pregătirile făcute în privința primului transport de refugiați. În timp ce puneau la cale ultimele amănunte, ofițerul german ne-a întocmit pașapoartele necesare, o cartotecă cu șnur, și ne-a dat să semnăm o hârtie, de primirea lor. Era afabil, zâmbăreț.

Când am ieșit din camera de tortură, ne făcea impresia că l-am prins pe Dumnezeu de picior. Acasă, nu stiam cum să-i multumim lui Erwin Klein că ne-a

salvat viața. I-am pregătit un cadou pe cinste și i l-am prezentat, drept dar, pentru nașterea primului său copil, Winfried.

Până la 15 noiembrie, am fost liberi. La data respectivă, a avut loc îmbarcarea. S-a făcut nu din Gara Centrală, ci din Gara „Grădina Publică”, de la celălalt capăt al orașului. Când ne-am văzut în tren, ne-a venit să chiuim ca barbarii la nuntă. În sfârșit, se termina cu starea noastră de tensiune epuizantă. Eram acum liberi!

Trecând râul San, la Sanok, care despărțea atunci Polonia ocupată de ruși de cea ocupată de germani, călătorii nu mai puteau de bucurie. Unii se îmbrățișau, alții plângeau, iar a treia parte stătea năucită, nevenindu-i să creadă că trăiește o realitate așteptată cu sufletul la gură. Ajunși în partea germană, am fost invitați să trecem să ne spălăm, iar apoi să luăm loc la mesele din barăcile mirosind proaspăt a rășină de brad. A fost prima dată când am mâncat Smirwurst, o pastă de cârnaț foarte gustoasă. Acasă n-aș fi dat pe ea nici doi bani. Banchetul s-a terminat cu un pahar de ceai din plante indigene, închinat prietenilor din jur.

După o altă bucată de drum, am ajuns la Gleiwitz. La dormit, am fost conduși în niște camere spațioase ale unei mănăstiri de călugări, care aparțineau nu știu cărui ordin bisericesc. Pe dușumea era răsturnat un strat gros de paie și două pături. Una servea ca cearceaf, a doua ca învelitoare.

Trezindu-ne a doua zi dimineața, am constat, cu surprindere, că afară ninsese. Totul era alb, ca în ținuturile polare. Lumina aceasta imaculată ne-a înviorat. Apoi am trecut la o comisie de repatriere în Germania. Aici am declarat că, dacă se poate, am vrea să ne întoarcem în România, să ne ducem necazurile și bucuriile alături de ai noștri. „– Să sperăm că dorința dumneavoastră se va împlini”, a zis neamțul dolofan.

Abia ieșit de la comisie, lumea cunoscută m-a întrebat curioasă: „– Ce i-ai spus neamțului, când te-a întrebat dacă vrei să rămâi în Germania?” „– Ce puteam să-i răspund? Dacă se poate, m-aș întoarce acasă”. „– Rău ai făcut, dacă ai spus așa!” și-au dat [cu] părerea niște femei speriate. „Acum cine știe ce necazuri te pasc”. „– O să vedem! Nu mi-i teamă. Am trecut prin situații și mai grele decât asta și-am scăpat cu bine. N-oi scăpa și acum?” Grozăvindu-mă cu asemenea declarații, mă întrebam în interiorul meu ce se întâmplă cu mine dacă am greșit, rătoindu-mă fără control. „– Să-ți ajute Dumnezeu să învingi stavilele la rând!” m-a binecuvântat o pravoslavnică. „– Mulțam frumos!”

După trierea pe etnii, noi, românii, am fost repartizați în trei lagăre, apropiate unul de celălalt. Familia mea și cu mine am ajuns, în primăvară, la Mittelsteine, o localitate muntoasă a Germaniei, la circa 80 km sud de Breslau. Acolo am dus-o acceptabil. Deși nemții aveau acută nevoie de mână de lucru, pentru că bărbații erau aproape toți mobilizați, nici unul din noi n-a fost silit să fie angajat în muncă. Așa s-a făcut că mulți români, neputând suporta inactivitatea, s-au angajat [ei] înșiși să fie vatmani la tramvaie, muncitori necalificați în diverse întreprinderi, oameni de pază. La începutul sosirii noastre în lagăr, ieșirea pe poartă se făcea

numai cu bilet de voie. Pe urmă, convingându-se nemții cine suntem, au desființat plantoanele și ne-au dat voie să ne ducem unde vrem. Cu ocazia aceasta, am cunoscut împrejurimile Gleiwitzului, viața cetățenilor, conduita lor în diverse împrejurări. Pe lângă munca obositoare, pe care o efectuau neconținut, într-o zonă carboniferă, unde cămășile trebuiau schimbate de la o zi la alta, din cauza fumului înăbușitor, știau să petreacă și să se cultive.

În jurul Gleiwitzului erau mici orașele satelit, ca Beuthen, Hindenburg, care întrețineau o viață culturală de toată cinstea. Acolo am văzut întâi *Walkiria*, *Götterdämmerung*, *Haffast*, *Faust* și o serie de operete care te cucereau prin drăgălășenia conținutului lor dramatic, prin buna dispoziție a actorilor, prin fantezia luxuriantă a decorurilor.

Deși în Germania n-am dus-o rău, ne mânca, în schimb, urât, dorul de casă. Zilnic nu ne doream decât întoarcerea în țară. Cât mai repede și cât mai neîndoios. Ori repedele nostru s-a prelungit aproape un an. După jalbe și intervenții din partea românilor din lagăre și a rudelor de acasă, sub influența opiniei publice, norii așteptării de deasupra noastră au început să se distrame. La un moment dat, a sosit la Gleiwitz un colonel român, pensionar, care avea delegația să ne repatrieze. Pentru că nu se pricepea la ceea ce trebuia făcut practic, G. Cârstean, secretarul Universității din Cernăuți și cu mine ne-am angajat să-i facem noi toate formele necesare pentru întoarcerea în țară a refugiaților. Când hârtiile au fost gata, românii din lagărele germane au urcat, ușurați sufletește, scările vagoanelor, cu destinația România, pe Dunăre, prin Viena. A fost o bucurie nebună, de durată.

Pentru că ne-am pierdut răbdarea să ajungem odată acasă, drumul de la Mittelsteine până la Viena ni s-a părut o veșnicie. În capitala Austriei ne aștepta, în port, un vas dunărean, ca să ne ducă în țară. Legănați de valurile marelui fluviu, aveam impresia că plutim în ireal, că momentele pe care le trăim aparțin unor visuri întreținute de mine, de când am plecat de acasă. Și cum era în plină vară, locurile pe unde treceam mi se păreau niște cărți poștale ilustrate de toată frumusețea. Cine și-a putut imagina că aparțin vieții noastre zbuciumate, pe care ni le-a oferit istoria?! Era o dovadă în plus că realitatea depășește, nu o dată, imaginația, apelând la ea ori de câte ori faptele ies din comun.

ACASĂ

Reîntorcându-ne după un an acasă, prima dorință pe care am manifestat-o a fost să ne vedem vechile cunoștințe. Cu unele ne-am întâlnit repede, pe stradă sau în magazine. Cu altele însă nu. Dispăruseră în fundul Siberiei, pentru că sovieticii aveau nevoie de mână de lucru. Războiul, în care s-au angajat, le-a cerut multe jertfe umane. Golurile se cereau completate. Așa se face că până și femeile noastre au fost deportate în frigurile siberiene. Cazul Aniței Nandriș, sora profesorului universitar de la Cernăuți, care s-a întors după 20 de ani de detenție în frigurile Siberiei, e arhicunoscut. La fel e cel al Melexinei Bădăluță sau [cel] al Paraschiței a lui Diba.

Cutreierând, la întâmplare, străzile întortocheate ale Cernăuțului, să-mi amintesc de trecut, m-am întâlnit, pe Bulevardul Iancu Flondor, înțesat întotdeauna de lume, cu Mariuța Loghin și cu Sevastița Vasilescu. Ultima s-a făcut că nu mă vede. De ce? Nu mă știam cu nimic vinovat. Dimpotrivă. M-am purtat cu ea întotdeauna cavalereste. Am ajutat-o de multe ori în mici nimicuri. Pentru asta nu vroiam recompense. Doream doar să știu cum de-a ajuns la amnezia aceasta ciudată, de nu mai recunoaște oamenii. Întrucât conduita aceasta s-a repetat de mai multe ori, într-o zi, am fugit după ea și am prins-o de braț. „– Unde te grăbești? De când alerg după tine!” „– Am auzit că la Hală au venit preparate de carne și vreau să mă înfrupt cu ceva bun”. „– Genială idee!” am spus. „Facem drumul împreună?” „– Facem, dacă vrei!” a zis fata, fără entuziasm. După câțiva pași, pomiți alătura, am întrebat-o nerăbdător: „– Cum se face că pe Bujorel, logodnicul tău, nu-l văd deloc? Era cazul să se ducă el după cumpărături, nu tu! Nu se pricepe?” „– S-ar fi priceput, sărmanul, dacă trăia. Dar sufletul lui e acum în ceruri”. „– A murit Bujorel?” am întrebat trăsniț de realitatea anunțată. „– N-ai știut?” „– Nu!” „– Nu ți-a spus nimeni nimic?” „– Nu!” „– Sunt acum câteva săptămâni, de când s-a dus dintre noi”. „– Cum se poate una ca asta?” am întrebat-o, cu sufletul strivit de durere. „– Se spune c-ar fi fost spion român”. „– Dacă era așa, cum se spune, înseamnă că numai cineva, care i-a cunoscut activitatea subterană, l-a divulgat. Cine putea fi atât de hain? O rudă, un prieten, o femeie? În afară de tine, el a mai avut pe cineva, la care a ținut?” „– Îi mai dădea târcoale o fetișcană cu gene lungi și părul galben, dar el nu se uita la dânsa. Spunea că-i o fătă”. „– De mult?” „– Acum de curând! Din cauza fetei aceleia ne-am certat nu o dată. El susținea că n-are nimic cu dânsa, că-i o simplă cunoștință din comuna [sa] de origine. Se întâlnea cu ea din întâmplare. Eu nu l-am crezut și nu-l cred nici acum”. „– L-ai prins mergând cu ea sau la ea?” „– Asta nu!” „– Atunci?” „– Și totuși mie îmi spunea inima că Bujorel nu-i al meu. Probe pentru supoziția aceasta am căutat multă vreme, dar n-am găsit. Să mă fi înșelat în presupunerea mea alarmată. Se poate”.

II) ÎNTOARCEREA ÎN TIMP A FIULUI. CU UNELE COMPLETĂRI LA „OCUPAREA BASARABIEI ȘI BUCOVINEI, PRIMUL REFUGIU, DIN 1940”

LORIN CANTEMIR

Ca martor nemijlocit al ocupării prin ultimatum a Basarabiei, nordului Bucovinei și Ținutului Herța de către „eliberatoarea” Armată Roșie și instaurarea unei „noi” orânduiri himerice, proclamată drept „democrație muncitorească”, evenimentele trăite de mine, alături de părinți, s-au înregistrat puternic în memoria copilului, proaspăt absolvent de grădiniță și nerăbdător viitor școlar în clasa I primară a Școlii „Gheorghe Tofan” din Cernăuți, aflată la intersecția străzilor Mărășești și Ștefan cel Mare.

Eram într-o vacanță-vizită de vară la bunicii mei după mamă, bunicul, preotul paroh Zinovie Grimalschi și bunica-casnică, Ana, fostă Ostap și rusificată Ostapov, care locuiau în comuna Zelena, fostul județ Hotin, astăzi în Ucraina, la circa 12 km de târgul Lipcani, aflat pe malul stâng al Prutului, având pe malul drept, ca într-o oglindă, localitatea Rădăuți-Prut. Cele două localități erau legate printr-un pod rutier, distrus în 1944 și lăsat așa după al Doilea Război Mondial, până după anul 2000, când, treptat-treptat, a fost reconstruit de România, cu acordul Republicii Moldova. Iată un exemplu, din o multitudine, de politică sovietică de izolare și încercare de a fabrica o nouă etnie, cea „moldovenească”, prin separarea și izolarea fraților de frați, de contrafacere a naturii și istoriei, în scopul dominării și manipulării mai simple a viitorului „om nou”, „superior”, omul sovietic, cel mai „om” dintre oameni!

Ajunși deci la Zelena, bunica Ana ne-a povestit, chiar de mai multe ori, că în ultima vreme, de nenumărate ori, sus, în înaltul cerului, se vedea „ceva” sclipind, iar acel „ceva” zumzăia. Ne-am dat atunci cu părerea că erau avioane rusești. Astăzi sunt mai mult decât sigur. Nu numai că erau rusești, dar erau și avioane-spion. Acum se știe precis că rușii își construiseră o mulțime de aerodromuri militare în stânga Nistrului și se pregăteau metodic de invazie. O dată cu trecerea timpului, încet-încet, se află o mulțime de fapte trecute sub tăcere în momentele cruciale și de cumpănă ale istoriei, alături de care apar și o mulțime de întrebări. Iată una dintre ele. Dacă bunica mea, o casnică, fără cunoștințe de specialitate, a văzut și a înțeles că sunt avioane rusești, cum se face că serviciile de informații române și grănicerii nu au reacționat? Mi se pare dubioasă și condamabilă indiferența față de asemenea semne prevestitoare, cu atât mai mult cu cât în Cernăuți, în surdină și în cercurile evreiești, în special, se vorbea de această ocupare a Basarabiei și Bucovinei. Chiar se amenința cu formula: „Las-că vin ei, să știi! O să vedeți voi, românii!” Alături și de alte acțiuni și comportamente, care, cu încredință, pot fi caracterizate ca bizare și contrare stării de pericol pentru țară și care se traduceau printr-o liniștire nefirească a populației și a celor care încercau să se pregătească pentru o asemenea eventuală posibilitate. Tonul unor dispoziții, contrare stării de fapt a situației, provenea de la cercurile conducătoare ale statului, de la cele mai înalte nivele. Inventariind cu atenție toate aceste indicații, să le numim „antirealiste și total neînțelepte”, se ajunge la concluzia unui condamnatil infantilism politico-strategic ori, mai rău, la o trădare și vânzare lașă a Basarabiei și a Bucovinei. Pare mai repede că aranjamentele mizerabile care s-au făcut trebuiau să ofere rușilor pe tavă cele două provincii românești. Desigur, nu se vor găsi niciodată documente sigure pentru această supoziție.

Tot ce afirmăm aici se bazează pe așa-zisele „probe indirecte”.

Pentru a încheia această pagină rușinoasă din istoria României, să mai spunem că, după preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu și plecarea din țară a regelui Carol al II-lea, Stalin l-a contactat și pe rege și i-a oferit sprijinul pentru întoarcerea lui în țară. Mie mi se pare acest gest foarte edificator. În rest,

vom strânge și alte dovezi. În fine, în același timp, în România se acredita ideea că armata română, prost dotată, era incapabilă să se opună unei agresiuni, mai ales din partea armatei rusești. La o analiză mai atentă, ideea era doar parțial adevărată. Documentele arată că, în pofida aranjamentelor veroase și condamnabile legate de afacerea „Škoda” și de camarila regală, armata a fost dotată cu un minim de muniție și armament militar modern sau modernizat, cum ar fi: puști, puști-mitralieră, mitraliere, diverse piese de artilerie și chiar blindate. Dar nu numai atât. În anul 1925 s-a încheiat cu Franța un contract pentru construirea Uzinei de Avioane I.A.R. Brașov, construindu-se Fabrica de Celule și Fabrica de Motoare de Avion. Astfel, în perioada 1930–1939, au fost proiectate și construite 16 tipuri de avioane românești, dintre care, în mod special, menționez avioanele I.A.R. 80 și I.A.R. 81, a căror performanțe erau de nivel mondial, pentru care au fost denumite „copiii teribili ai Brașovului”. Mai este de menționat că s-au construit 480 de exemplare din aceste tipuri performante. Cel puțin I.A.R. 80, un avion de vânătoare, atingea viteza de 510 km/h și un plafon de zbor de 10 500 m, depășind, la știința mea, toate avioanele rusești și chiar pe unele germane. Ca atare, acest avion n-ar fi avut probleme să intercepteze avioanele rusești-spion. Să mai spunem aici că piloții români reprezentau o elită recunoscută, admirată și invidiată, fiind considerați un fel de supermani.

Dar să ne întoarcem la ultima zi a României Mari, 27 iunie 1940. Eram deci cu mama la bunici și ne bucuram de o zi aparent liniștită și înșorită. Ne relaxam în spațiul bine gândit și amenajat al gospodăriei înfloritoare a bunicilor, cu numeroase și variate orătănii, cu multe acareturi, hambare și coșare, rodul grijii și activității neobosite a bunicului, cu o casă de cărămidă, cu 11 camere, înconjurată de o grădină de flori, dar și de legume, cu un beci adânc, de piatră, în care găseam gheață înconjurată de straturi groase de paie, din care bunicul, la ocazii, făcea o înghețată excelentă, o grădină în care, pentru dragul de nepot, era și un mic gorgan de nisip, adus de departe, pe scurt, micul regat al nepotului numit Loric, care, întovărășit permanent de cei doi mari câini-lup, Moțu și Cuțu, patrula permanent, ca să se convingă de realitatea lucrurilor, printre care, numeroasele construcții ridicate în nisipul adus de bunicul. Tata fusese chemat la regimentul din Lipcani, de care depindea și nu aveam nici o idee de timpul cât va rămâne acolo. Ori, cum nu credeam că va scăpa repede, pe neașteptate deci, ne-am trezit cu el, în miezul zilei. După o mică perioadă de acomodare, cum făcea de obicei, tata s-a dus la straturile cu flori, dar, mai ales, la trandafirii de care avea grijă și pe care îi iubea.

Când s-a întunecat, tata a luat locul în sufragerie, pe un scaun, lângă aparatul de radio Telefunken, pentru a se conecta la lumea Capitalei și a Europei cu ajutorul unei antene de circa 20 de metri, ridicată sus pe niște stâlpi, o instalație, probabil, unică în zonă, care, de bine de rău, ne permitea să știm și să înțelegem cam tot ce se petrecea în țară și străinătatea aflată în stare de îngrijorare și încordare. La început, tata a ascultat Bucureștiul, care, ca de obicei, difuza reclame cântate, de tipul: „Bob, Bob. un săpun. / Bob. Bob. cel mai bun. / Bob. Bob. ideal, / Un săpun

fenomenal”. Sau pe cei doi comici Stroe și Vasilache, care cântau: „Toată ziua-n ascensor / Tot mă urc și mă cobor, / Sunt un fel de călător, / Sus, jos și iar sus”.

Apoi s-a difuzat radiojurnalul, cu vești banale, cea mai importantă fiind pregătirea asiduă pentru bacalaureat a Principelui de Alba-Iulia, Mihai, ceea ce vroia să ne asigure de viitorul liniștitor al României, prin pregătirea și calitățile viitorului rege. Lămurit și liniștit de viitorul care ni se pregătea, tata a început să plimbe acul de la scala radioului și prin alte împărății lumești. Cum Germania era în atenția lumii și cum liceul din Suceava fusese un liceu de limbă germană, tata, ca fost elev aici, vorbea și înțelegea bine limba lui Goethe și Schiller. S-a oprit deci la un post de limba germană, pe care a început să-l asculte cu multă atenție. Eu eram în mare admirație pentru acest lucru și-mi doream să știu și eu alte limbi. Eram în apropierea tatei și-i observam încordarea pe care o puneam pe seama efortului de traducere și a recepției cu fluctuații. După un timp, s-a ridicat și a chemat-o pe mama, iar ulterior pe bunici și ne-a comunicat, cu o voce marcată de uluire și neîncredere, că Radio Berlin a anunțat hotărârea regelui Carol de a ceda fără luptă Basarabia și nordul Bucovinei. În același timp, radioul a indicat și noua frontieră a acestei cedări.

Încă nesigur de cele înțelese de noi toți, uluiți, speriați și perplecși, tata a căutat din nou Bucureștiul, dar acesta se comporta ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat. Continuând să caute, s-a oprit la postul Radio Roma, care a reprodus comunicatul german. Era deci foarte clar: România nu avea nevoie de o parte din populația ei și de teritoriul câștigat cu atâta trudă. Îmi amintesc că marele Iorga a spus foarte clar: „Independența nu se negociază, independența se apără”, dar cine să-l audă?

N-am să pot uita niciodată atmosfera care se așternuse în mijlocul familiei. Era o stare complexă, de uluială, nedumerire, dezorientare, nehotărâre și chiar de un strop de frică și panică. [...]

Până una alta, familiile Grimalschi și Cantemir trebuiau să se hotărască pentru etapa următoare de viață sau pentru moartea siberiană. Bunicii, prea atașați de gospodărie, nu voiau s-o părăsească, sperând că rușii vor fi altfel decât se știa, cu toate că aveau experiența sfârșitului de Război Prim Mondial, când bandele de huligani, deținuți eliberați și dezertori din armata țaristă, intitulate „Armata Roșie”, devastau și omorau preoții și pe așa-ziiși „culaci”, adică, în românește, chiaburi, ca să nu mai vorbim de boieri. Atunci l-am văzut pe tata, ca niciodată, lăsând la o parte amabilitatea, politețea și grija de a nu supăra pe nimeni și, foarte ferm, i-a convins pe bunici să se urce în căruța pe care o aveau și să treacă Prutul, la Lipcani, pentru a ajunge în zona rămasă României. Noi, dis de dimineață, trebuia să ajungem la gara Medveja, pentru a lua trenul spre Cernăuți, unde aveam actele și majoritatea lucrurilor, iar apoi trebuia să luăm trenul spre Suceava-București. Făcând circa 15 km, bunicii au ieșit din viitoarea zonă rusească, dar noi, până la Cernăuți, mai aveam cam 75 km de cale ferată, care, parcursă de un tren personal, însemna 2–3 ore, timp care ne-a fost fatal. Totuși trenul, plecat de cu noapte din Chișinău-Bălți-Larga, a ajuns și la Medveja. Neștiutor încă în ale politicii, își vedea de mersul lui, oprind la toate haltele și stațiile.

Ajunși la Cernăuți, spre marea mea bucurie și mândrie, tata ne-a urcat într-un „fiacru”, adică o birjă cu cal, care, urcând dealul spre Piața Primăriei, ne-a lăsat apoi în Strada Gheorghe Lazăr, unde stăteam într-un apartament închiriat, de trei camere, la etajul 2. După ce ne-am luat actele și strictul necesar, am încercat să găsim un tren spre zona neocupată de ruși, dar, în pofida celor trei zile, declarate disponibile pentru plecare, nu a mai plecat nici un tren spre Suceava sau București. Apoi, treptat, administrația Cernăuțiului a fost preluată de rușii trimiși pentru aceasta, în colaborare cu reprezentanți ai „Coloanei a V-a”, cei mai mulți [dintre cei] vizați pentru aceasta având nume evreiești.

Lipsite de sursele tradiționale de aprovizionare, magazinele orașului, de obicei, pline de o varietate bogată de produse, deveneau din ce în ce mai goale. Locul lor a fost, într-o oarecare măsură, luat de piețele tradiționale, cum ar fi Piața Austria, care se transformase și într-un fel de bazar, în care localnicii vindeau iar rusoaicele cumpărau. Între timp, principiile marxismului și ale comunismului stalinist, referitoare la lupta de clasă și lichidarea claselor exploatoare, se puneau în aplicare. Primii care au intrat în atenția N.K.V.D.-ului au fost înstăriții și intelectualii, cu predilecție naționaliștii cunoscuți. Treptat, au început descinderile și ridicările din timpul nopții, urmate de deportări, probabil în Siberia, căpcăuna înfometată de oameni. Devenise foarte clar că cercul se restrângea și, probabil, urma rândul nostru. Fiecare dimineață, care ne prindea împreună, era un motiv de bucurie. Acum am înțeles de ce părinții mă luaseră să dormim împreună. Bietul tata se frământa să găsească soluții de a scăpa de acest coșmar. În disperare de cauză, a contactat o călăuză care trecea oamenii ilegal peste graniță. A stabilit cu ea ziua când urma să vină, să ne ia, dar, cu o zi înainte, fusese prins și împușcat. Zonele de trecere erau Herța și Tereblecea. Se închisese ultima șansă de evadare din „raiul” sovieto-comunist, dar viața își urma drumul ei posibil în noile condiții. În ce mă privește, acum, după atâtea momente trăite și [după atâtea] informații primite și acumulate, sunt sigur că militarii și funcționarii sovietici care au intrat în Cernăuți au fost bine selectați, dintre cei mai bine pregătiți și îndoctrinați tovarăși, în stare să facă față provocărilor capitaliste, reprezentate de marea varietate de produse atrăgătoare și tentante, purtătoare ale nivelului de viață capitalist și rezultate din „exploatarea nemiloasă a clasei muncitoare”. Cu toate aceste pregătiri, hainele, încălțărilor și diverse produse alimentare, ca și fructele exotice, au depășit barierele de reținere proletară dintre reprezentanții noii societăți „ultraavansate” și cetățenii fostei „României imperialiste, burghezo-moșierești”. Mai ales ciocolata, portocalele, lămâile, mandarinele și bananele erau în topul preferințelor de moment ale „educaților” oameni sovietici. Întrebate dacă în mare în U.R.S.S. sunt asemenea fructe, vajnicele comsomoliste au dat un răspuns năucitor: „Avem fabrici și pentru acestea, ca și pentru toate”, iar, întrebate [fiind] despre cultura și civilizația statului sovietic, au răspuns mirate: „Kakaia țivilizația?” Aceștia erau reprezentanții celor care ne-au eliberat de bogăție și starea de mai bine. Din păcate și astăzi mai există așa-ziii „nostalgici”, care oftează după aceste „vremuri minunate”, când egalitatea era [numai] în sărăcie și mizerie, este adevărat, fără grija zilei de mâine, care nu putea să fie mult mai rea.

O RECONSIDERARE NECESARĂ.
IN MEMORIAM PROFESORULUI CERNĂUȚEAN
ERWIN KLEIN

O dată cu trecerea anilor, poate paradoxal, trecutul a început să mă intereseze din ce în ce mai mult, iar întrebări de tipul „cum a fost?”, „de ce așa și nu altfel?”, „cum a fost posibil?”, „cum am gândit” au început să nu-mi dea liniște. După plecarea părinților pe cealaltă lume, nu mai era cine să-mi explice. Știam doar că tata își așternuse multe gânduri pe hârtie, dar ultimii lui ani de viață s-au scurs fără a-mi vorbi și arăta manuscritele lui. Poate din superstiție sau din dorința de a nu-l supune unor momente dureroase, niciodată nu am abordat această problemă. Din ce am găsit acum, relativ pregătit, am înțeles că tata se pregătise într-un fel pentru neant. În aceste condiții am găsit, când nu mă așteptam, niște pagini dactilografiate, pe care am putut să le ordonez, dar o parte lipseau sau erau făcute notițe disparate și aparent neordonate, pe câteva pagini. Cu ajutorul acestora, am reconstruit întregul, care, după memoria mea, nu era complet, așa că cele ce urmează reprezintă materializarea memoriei din copilărie, parțial verificată de alte surse bibliografice care mi-au stimulat neașteptat memoria.

După îndelungi căutări, am dat peste volumul 1940–1941. *Schițe din taberele de strămutare*, avându-l ca autor pe Partenie Masichievici și lucrarea academicianului Dimitrie Vatamaniuc, intitulată *Lista românilor din lagărele din Germania care urmau să fie repatriați în anul 1941*, din „Analele Bucovinei”, anul VIII, nr. 2 (17), 2001, p. 401–419, și anul IX, nr. 1 (18), 2002, p. 269–284, în care se afirmă că, la Cernăuți, făcea parte din comisia de repatriere conferențiarul Herbert Mayer de la Universitatea din Cernăuți, care a cordat un sprijin deosebit românilor pentru a se întoarce în România, prin Germania, dar, subliniez, nu se spune nimic despre profesorul cernăuțean Erwin Klein pe care tata tot timpul îl pomenea ca președinte al acestei comisii și salvatorul familiei noastre. Tata spunea că atât el cât și Erwin Klein au fost colegi și studenți la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității cernăuțene și, ulterior, colegi, ca profesori suplinitori, la Liceul „Aron Pumnul”, Erwin ca profesor de limba germană.

Erwin era căsătorit cu o româncă, căreia i se spunea Tucuța, probabil un diminutiv și care, în 1940, aștepta un copil, care s-a și născut la Cernăuți, în timpul ocupației rusești. Reîntâlnirea tatei cu Erwin a fost providențială și salvatoare pentru familia noastră. Erwin a fost acela care a insistat și l-a convins pe tata să se prezinte la Comisia de repatriere. Așteptând la intrare sosirea mamei și tatei, Erwin i-a condus și a preluat la comisie mersul discuțiilor. Până la acest moment, tata a analizat de zeci de ori șansa de a fi admis de comisie pentru repatriere. În stilul lui pesimist și chiar prăpăstios, își imagina cele mai negre scenarii posibile.

Teoretic șansele lui de a fi admis, el singur, erau mari. Născut lângă Suceava, actele lui de naștere, eliberate de administrația austriacă, erau redactate în limba germană, ca și cele de absolvire a liceului. Vorbea bine această limbă teutonică și

doar un german-german l-ar fi putut recunoaște de altă sorginte. Mai complicată părea să fie situația mamei, născută lângă Hotin, în Rusia Țaristă. Fără să știe o vorbă germană, părea o candidată sigură la un rezultat negativ și [la] deportarea în Siberia, eventual împreună cu mine. După multe consultări și imaginarea a tot felul de scenarii, a rămas stabilit ca eu să rămân acasă, iar la comisie să vorbească doar tata, mama făcând-o pe muta. În ziua stabilită, tata și mama au plecat foarte, foarte îngrijiți și emoționați să prezinte actele și să răspundă la întrebări.

Cum am mai spus, Erwin Klein s-a transformat la comisie în purtătorul de cuvânt al familiei și astfel această etapă s-a sfârșit cu bine. Întorși acasă, tata și mama erau alți oameni, cum de mult nu-i mai văzusem și, mobilizați de spectrul plecării spre libertate, au început să aleagă lucrurile care trebuiau și puteau fi luate pentru o perioadă nedeterminată. Indicațiile erau sigure și restrictive, se acceptau numai bagaje de mână, în greutate de 50 kg de persoană. În cazul nostru era inoperant. Cine putea să ducă 150 kg? Erau interzise obiectele de valoare și metalele nobile. În cazul manuscriselor și al cărților rare, ele trebuiau predate cu proces-verbal autorităților germane, pentru a fi trecute peste graniță. Bogăția trebuia să rămână în „raiul sovietic”. În consecință, a început o triere a conținutului viitoarelor bagaje. Au fost scoase din dulapuri și sertare toate obiectele, care au început a fi evaluate, dacă sunt necesare și dacă se pot lua. Era clar că trebuia să lăsăm și să ne despărțim de un mare număr de lucruri, unele cu valoare intrinsecă, iar altele și cu valoare afectivă, aduse din Italia sau Istria, de nenumărate fișe și manuscrise ale tatei, iar unele având ca autori pe străstrăbunicii noștri și care cuprindeau prețioase informații genealogice, care s-au pierdut. Părinții s-au hotărât să fie mai catolici decât papa și să evite orice obiect care ar fi putut genera probleme de interpretare și încadrare în prevederile și indicațiile de vamă.

În fine, a venit și ziua plecării. Era o zi frumoasă de toamnă caldă și lungă. Din notițele tatei reiese că era 15 noiembrie 1940. Am coborât cu bagajele cele două etaje și, pentru ultima oară, am luat un fiacru cernăuțean, care ne-a dus la Gara Mică a Cernăuțului, denumită „Grădina Publică”, aflată la intrarea în oraș, pe linia Suceava – Ițcani – Dornești – Adâncata – Dumbrava Roșie – Cuciurul Mare – Codrii Cosminului – Grădina Publică – Cernăuți. Gara „Grădina Publică” era o gară mai mult de mărfuri. Într-un anume fel, ea era ceva similar pentru Cernăuți cu ceea ce era Chitila pentru București. Pe linia de cale ferată, distanța dintre Grădina Publică și Gara Mare sau Gara Centrală a Cernăuțului era de cca 7 km.

Ajungând la gară, ne-am prezentat la Comisia de repatriere, care, după alte verificări, ne-a indicat vagonul unde trebuia să urcăm. Era un vagon al marelui U. R. S. S., țara cu „cea mai avansată știință și tehnică din lume”. Era în majoritate din lemn, cu ferestre înguste, de închisoare și cu bănci de lemn scurte și incomode. Pe scurt, părea să fie un vagon de marfă, oarecum amenajat, bun pentru cetățeanul sovietic, o ființă ceva mai evoluată decât necuvântătoarele și supus unor principii de tratare și considerare aproape similare în societatea sovietică, un fel de „turmă vorbitoare”, în care nu poți avea încredere, incapabilă să înțeleagă valorile și

principiile umaniste. Ca atare această masă-turmă trebuia mânăată, condusă, strunită și îngrijorată permanent ca să fie cuminte și ascultătoare, mulțumită pentru că trăia în condițiile sovietice. La nivel teoretic, nedeclarat, exploatarea burghezo-moșierească era înlocuită prin exploatarea de către statul-partid, aflat în mâna unor „geniali” conducători, lipsiți de orice scrupule și sentiment uman, firesc și normal în secolul al XX-lea. După ce am mai fost verificați încă o dată, pe vagoane și locuri, ușile au fost încuiate, spre binele pasagerilor, iar garnitura a pornit – părea incredibil! – spre alte orizonturi.

După consemnările tatei era aceeași zi de 15 noiembrie 1940.

Cred că puțin după orele amiezei am ajuns la Sanok, punctul de frontieră aflat în Polonia ocupată de ruși. În apropierea gării, pe care mi-o amintesc ca fiind în stânga trenului nostru și nu departe de o apă curgătoare, care era probabil râul San, care era o parte din granița ce separa Polonia, ocupată de ruși, de cea ocupată de nemți. Trenul s-a oprit, ușile au fost descuiate și ni s-a indicat să coborâm cu bagajele pentru controlul vamal, care a început cu întrebările standard: „ce aveți de declarat?”, „aveți aur?” etc. La care am spus „nimic” și „nu”, după care a început deschiderea și desfacerea bagajelor. Dar, stupoare, dintre faldurile unei învelitori s-a rostogolit o monedă aurie, care imediat a fost observată de vameș, care a început cu amenințările și admonestările de tip sovietic, pentru care părinții mei nu aveau nici o vină. Vina era a mea. La împachetare, nici ai mei nu știau exact din ce fel de metal era făcută mica monedă și pentru a evita orice posibilă problemă nu o luaseră, dar dracul din mine nu s-a putut împăca cu atâtea obiecte abandonate, mai ales că mica monedă nu era nici voluminoasă și nici grea și, ca atare, într-o clipă de neatenție a părinților, am strecurat-o între niște pliuri ale învelitorii unui colet-bagaj. În mintea mea de copil nu înțelegeam aceste precauții. Din fericire, controlul vamal a continuat și, cum era normal, nu a mai [fost] găsit nimic. La final, ne-am luat neîncrezători bagajele și ne-am îndreptat spre noul tren german. Deodată, ne-am auzit strigați! Am crezut că ne-a venit sfârșitul. De noi se apropia vameșul vigilant, care, iarăși stupoare, ne aducea mica medalie, confirmând faptul că nu era din aur. Profund relaxați, chiar fără vlagă și putere, după atâtea încordare și grijă, ne-am urcat în trenul german, venit dintr-o altă lume, cu banchete capitonate, cu geamuri normale care, culmea, se deschideau și cu becuri electrice care, datorită războiului și a camuflajului, erau vopsite în negru, dar având o dungă nevădită prin care un fascicol de lumină făcea vizibilă podeaua.

După ce toată lumea s-a urcat, trenul cu vagoane și pe linie normală a plecat din mica gară-vamă Sanok, intrând imediat pe un pod metalic, probabil peste râul San de la frontieră. Ca la un semn, toate geamurile s-au deschis și zeci și zeci de steaguri și stegulețe germane au început să fluture, spre bucuria și fericirea călătorilor, care agitau stegulețele sub nasul grănicerilor ruși, apoi ne-am oprit în partea germană, pentru o mică haltă de ajustare-relaxare, spălare și o masă de seară, în care ceaiul de plante a fost extraordinar de bine venit.

Reurcați în tren, ne-am continuat drumul pe teritoriul fostei Polonii. Era seară, iar eu am adormit. Am fost trezit când trebuia să coborâm. Era Gleiwitz,

actualmente Gliwice-Polonia. Am ajuns cu bine, în fapt de noapte, în clădirea unei mănăstiri, denumită lagăr, dar și tabără pentru strămutați, unde vom rămâne câteva luni bune, până în vara următoare. Pe contracoperta unui dicționar, cumpărat de tata la Gleiwitz, era scrisă adresa lagărului: Redemptoristenkloster, Nr. 2.

Clădirea era veche, avea un etaj și era înconjurată de un gard zidit, prevăzut cu o poartă masivă și o porțiță, de obicei închisă și încuiată, dar nepăzită, care se deschidea de multe ori. Biserica mănăstirii era în afara incintei, probabil pentru a fi accesibilă și altor credincioși. Construcțiile bisericești erau plasate la sfârșitul unei străzi paralele cu râul Oder, strada în acel loc, printr-o curbă, își schimba direcția cu 90 de grade spre stânga și reprezintă o altă stradă, denumită astăzi Chorzowska, la numărul 46 găsindu-se Parohia Rymsko-Katolika Świętej Rodziny sau, pe românește, Parohia Romano-Catolică „Nașterea Domnului”. Gleiwitzul era un oraș mare din zona minelor de cărbuni și avea o intensă viață comercială și culturală.

Punctul de atracție îl constituia un magazin universal, cu mai multe etaje, aflat în centrul orașului, plin de tot felul de mărfuri atrăgătoare și variate, care erau expuse la vedere, pe rafturi, dar și pe un fel de tejghele, de unde fiecare putea să se servească și să plătească la ieșire.

Produsele și lipsa de supraveghere i-au tentat pe unii români, așa că, după un timp, în magazin erau afișate unele anunțuri care spuneau: „Atenție la hoții români!” Evenimentul neplăcut a generat în lagăr multă indignare, discuții și bănuieli, dar nu s-au desfășurat nici un fel de acțiuni pe această temă. Conducătorul lagărului era un subofițer din armata germană, cu grad de plutonier, un om matur, calm și înțelegător, cu care puteai să te înțelegi și care nu s-a manifestat niciodată dictatorial și nici cu înclinații naziste. Era cooperant și omenos. Personalul german al lagărului era format din bucătărese, femei de serviciu, supranumite de noi „tantchen” și „muttchen” și surori-infirmiere, drăguțe și bine aranjate, vestimentar, chiar atrăgătoare pentru unii strămutați mai tineri, cum ar fi Silviu Zavulovici, ulterior prizonier la ruși, pe Frontul de Est, iar, după reîntoarcerea acasă, dirijor la Filarmonica din Focșani și la Teatrul Muzical din Galați.

Viața din lagăr se desfășura monoton, marcată de cele trei mese zilnice, în sala de mese de la parter și cu bifarea cartelelor de masă. Hrana nu era bogată, dar, în limita necesității, pentru regimul de lagăr asigurându-ne calorii minime necesare, în care cartoful era alimentul de bază, iar pâinea era mult mai puțină decât cea cu care erau obișnuiți românii. Dimineată, obțineam chiar două felii unse cu marmeladă și un ceai din plante autohtone. Nici vorbă de cafea sau ceai chinezesc, ca să nu mai vorbim de ceai rusesc. În magazine se găseau o mulțime de produse înlocuitoare ale produselor tradiționale, denumite surrogate, cum ar fi: în loc de unt, margarină din soia, în loc de cafea naturală, cafea din cicoare sau năut, la care, peste ani și ani, am revenit, ca români trăitori într-o „republică socialistă”, când cafeaua naturală era înlocuită cu faimosul „nechezol”. Istoria, într-un fel, se repetă!

Cu toată aglomerația din dormitoarele lagărului, dormitoare dotate cu paturi duble, suprapuse, probleme speciale de sănătate nu au fost. Problema cea mai delicată era a celor bătrâni care se miscau cu greu și aveau probleme de natură

igienică. Din când în când mai apăreau și păduchi, dar situația era, în general, ținută sub control. În general, starea de civilizație și de tradiție nu a fost neglijată.

Cu bilet de voie se putea ieși în oraș, pentru plimbări și vizitarea magazinelor, care nu duceau lipsă de produse, dar erau afectate de regimul de război și de lipsa importurilor din Africa și Asia. Astfel, în lipsa bumbacului și a lânii, s-a introdus celofibra, care avea la bază deșeurile din lemn. Celofibra, pe bună dreptate, a fost precursora fibrelor chimice sintetice. Cum era și tradițional pentru alimentația teutonică, pâinea nu era la mare căutare. Ea era restricționată și se vindea pe cartelă, pe bonuri de 25 de grame, fiecare cetățean primea lunar un anumit număr de bonuri și cumpăra după necesități și posibilități. Toți erau convinși de necesitatea raționalizărilor și de corectitudinea lor și n-am auzit niciodată cetățeni care să fie nemulțumiți sau să protesteze. Era prețuită ordinea și disciplina și respectarea acestora în mod riguros și egal pentru toți. Oamenii nu se simțeau păcăliți, trași pe sfoară. Nici nu le trecea prin cap o asemenea posibilitate. Fiind de vârsta copilăriei, eu eram atras peste limite de produsele destinate copiilor.

Magazinele germane erau pline cu obiecte pentru copii. Mai toate cărțile pentru copii aveau o grafică deosebită, pline de imagini foarte frumoase colorate, așa încât, chiar dacă nu le citeai, îți făcea plăcere să le răsfoiești, toate cărțile te atrăgeau să le cumperi, să le ai. Erau cărți de povești, ca acelea ale fraților Grimm, descrieri ale unor realități, de aventuri etc.

Alături de acestea era o varietate impresionantă de creioane și crete colorate, cu care puteai desena pe hârtie sau, mai simplu și economic, pe tăblițe de sticlă mată, prelucrată prin fluorizare, de pe care puteai șterge desenul cu simplitate și ușurință. Mai mult, sub sticlă puteai pune diferite desene, pe care, prin copiere, căpătați deprinderi de desenare. Dar cele mai atractive și ademenitoare obiecte erau jucăriile pentru băieți. Epoca soldaților de plumb era deja depășită. Locul lor fusese luat de soldații de ghips colorat, care imitau mai bine realitatea. Costând foarte ieftin, ei reproduceau, cu foarte mare fidelitate, toate tipurile de unități ale armatei germane, inclusiv muzica militară, răniiții, transmisioniștii, mitraliorii și celelalte unități. Cu ușurință, puteai avea în miniatură un regiment complet, cu toate armele și unitățile, inclusiv bucătăria de campanie, spitalul, doctorii, infirmierele, comandanții. Puteai să te dotezi cu o [întregă] lume de ghips, din care să nu lipsească conducătorii Germaniei naziste.

La fel de atrăgătoare erau jucăriile metalice, în majoritate copii ale echipamentului militar german. Mai toate erau prevăzute cu un mecanism cu arc, care se încorda cu cheițe tubulare pătrate, jucării care se deplasau singure, dintre care aș aminti faimoasele „unterseeboot” ale Kriegsmarine sau, mai pe românește, faimoasele submarine germane din seria „U” ale Marinei de Război, jucărie care plutea la suprafață și se deplasa cu ajutorul unei elici imerse! Avioane de bombardament sau vânătoare de tip Fiesellstorck sau Heinkel, tancuri Tiger, cu turelă rotativă cu mitraliere și tunuri care trăgeau făcând scântei, diverse tunuri de câmp sau cu tragere lungă, la care unghiul de înclinare al țevii se putea regla și care trăgeau cu capse și se nuteau roți ne afet. Toate aceste jucării. nrin grija pe care o

aveam pentru ele, prin ordinea cu care le aranjam și mă jucam cu ele, imitând realitatea, sigur că într-un anumit fel, mi-au dezvoltat niște deprinderi, dar în nici un caz cele războinico-militare. În ceea ce privește viața din lagăr, trebuie să subliniez clar că nimeni nu ne-a obligat la nimic, la nici un fel de activitate sau muncă. În același timp, o viață fără activitate nu este de suportat. Cât de cât ceva trebuia făcut, mai ales pentru cei care erau obișnuiți cu munca și cu unele preocupări.

Stând aproape un an în lagărul-tabără, sărbătorile de iarnă și cele pascale ne-au prins în această localitate. Ele nu au trecut neobservate și, cât au permis condițiile, s-au făcut pregătirile de Crăciun, cu brad și ornamentație specifică. Copiii au primit un supliment de mâncare și ceva dulciuri, iar de Sfintele Paști au avut chiar o masă specială. În ambele cazuri s-a resimțit profund atmosfera de sărbătoare, apropiată de cea de acasă.

În ceea ce privește activitatea de întreținere și asigurarea vieții cotidiene, în lagăr, în pofida tuturor aparențelor, ea presupunea o serie de activități administrativ-birocratice și de activitate organizatorică legate de primirea, depozitarea și utilizarea alimentelor. Au fost cazuri când conducerea lagărului a apelat la voluntari, de ajutor. Printre aceștia s-a aflat și tata, care, știind limba germană, a ajutat la o serie de activități birocratice, dar nici mama nu s-a lăsat mai prejos, ajutând bucătăresele. Drept recompensă, copilul, Lorin, a primit niște suplimente alimentare foarte bine venite.

Un moment de încordare a fost și acela în care refugiații au trebuit să declare dacă doresc să se întoarcă în România sau preferă să opteze pentru Germania. Majoritatea a preferat să se întoarcă acasă, dar au fost și din aceia care au preferat să rămână. Se pare că aceștia din urmă aveau unele probleme acasă. Astfel, G. Cârstean, de orientare legionară, a preferat să rămână, în timp ce soția lui și cu cei doi fii s-au întors în România, cu toate că soția era de etnie germană. Unul din fii a intrat, după război, ca student la Facultatea de Electrotehnică din Iași. Într-o vacanță de vară, fiind la mare, s-a înecat misterios și inexplicabil, foarte aproape de mal, până la balize...!

Erwin Klein cu soția au rămas în Reich și, din câte știu, Erwin s-a înrolat ca voluntar în armată, iar la sfârșitul războiului a fost luat prizonier de armata americană. Au fost momente grele pentru Tucuța, care, fiind casnică, nu avea mijloace de trai. Cu toate că era absolventă de facultate, s-a încadrat la popota unei unități militare americane, ca ajutor de bucătăreasă. Situația s-a îmbunătățit atunci când Erwin, după verificări, a fost găsit „curat” și eliberat. Întors în civilie, a redevenit profesor la Haltern, un orașel la cca 40 km de Stuttgart și a cumpărat o casă spațioasă, dar modestă. Inima sa se pare că nu l-a uitat pe tata. Așa se face că, după ce Republica Socialistă România a stabilit relații diplomatice cu R. F. Germania, a făcut tot posibilul să-l găsească pe tata, ceea ce s-a întâmplat în 1975, când Erwin a venit cu Tucuța la București, unde s-au întâlnit cu tata. La plecare, l-a invitat în Germania, în care scop i-a lăsat banii necesari de a fi prezentați autorităților române la solicitarea vizei de ieșire pentru țările din Vest.

Tata a amânat efectuarea formelor pentru obținerea vizelor, iar eu nici astăzi nu știu motivul, pare ceva curios, pentru că tatei îi plăcea să călătorească. Fapt este că înainte de 1980 Erwin a decedat din cauza unui cancer, iar tata a renunțat să mai plece. Dar, mai mult, m-a îndemnat să plec în locul lui. Cu acordul Tucuței, mi-am făcut formele pentru viză și în vacanța de iarnă, din 1982, am luat avionul TAROM spre Berlin. De acolo, cu trenul, am ajuns la Haltern. Tucuța trăia singură, cu toate că fiul ei, născut la Cernăuți, trăia, dar separat și în altă localitate. În discuțiile pe care le-am avut cu Tucuța mi-a mărturisit că inima ei de mamă îi spunea că Winfried, fiul ei, nu este adevăratul ei fiu, care, după cum credea ea, i-a fost schimbat, din neatenție, la naștere, în spitalul din Cernăuți. Tucuța era profund preocupată de această impresie instinctuală. Îmi spunea că acest fiu al ei nu are nimic comun cu nici unul din soții Klein, dar își ducea cu demnitate și înțelepciune crucea dramei, pe care și eu o intuiesc [ca fiind] adevărată. În puținele zile pe care le-am [petrecut] la Haltern, m-am străduit să-i umplu singurătatea, de care nu se plângea, dar [care] o apăsa. Suferea tolerabil de stomac, dar tratamentele prescrise nu prea aveau efectul scontat. Eu am folosit prilejul sosirii la Haltern pentru a vizita centrele universitare apropiate și a-mi cunoaște personal colegii de preocupări, știuți doar din lucrările lor științifice. Toți au fost atenți și amabili cu mine, față de un coleg care vine dintr-un Răsărit dubios. Un moment special a fost vizita, între două trenuri, a orașului Wuppertal, dezvoltat în lungul văii înguste a râului Wuppert, pe o lungime de circa 40 km. Era ceva similar cu situația Reșiței și a Bârzavei, dar într-un spațiu mult mai îngust și mult mai lung. Din lipsă de spațiu, tramvaiul-tren a fost construit pe o structură de tip portal, peste râu, pe care se montaseră șinele vehicolului. Era primul tren aerian din lume, construit în 1914 și care, cu unele îmbunătățiri, funcționa și în 1982 cu bune rezultate. Tramvaiul-tren era atârnat de șine și nu incomoda pe nimeni. Singura lui deficiență era că toată structura construcției, fiind metalică, era suficient de zgomotoasă atunci când tramvaiul circula, dar prea deranjant nu era.

M-am întors acasă îmbogățit cu o complexă experiență, utilă, pe care, în măsura posibilului, am încercat s-o aplic. Din păcate, cel mai trist a fost faptul că simptomele Tucuței s-au dovedit a fi un cancer necruțător, ca și al lui Erwin, care, cine știe, probabil a chemat-o. Astfel s-a sfârșit și acest fir care ne mai lega de Cernăuți și refugiu. Dar istoria rămâne istorie, ea nu se rupe niciodată. Se pot termina doar ramuri ale ei. Sunt niște reguli, legate de istorie, reguli pe care le știm, dar [pe care, din păcate,] le ignorăm. Sensul și traseele colaterale ale istoriei reprezintă aspectele cele mai puțin evidente ale civilizației. Dar, mai mult, ceea ce cunoaștem în cele mai multe cazuri este la „primă vedere”, de primă cunoaștere, determinată de sursele de informație, de onestitatea, corectitudinea și neutralitatea lor. Cine este cât de cât interesat de istorie, poate constata cel mult paradoxuri sau evoluții contradictorii. Astfel, pe de o parte, asistăm la o îmbătrânire, depreciere a informațiilor, o „uitare” a lor, o neglijare sau chiar desconsiderare, iar, pe de altă parte, din spații și cuvinte nebănuite ies la suprafață fapte și lucruri necunoscute. Datoria tuturor este să le facă cunoscute, astfel încât să poată fi adăugate la

moștenirea trecutului, pentru a fi mai bine înțeleasă, în spiritul adevărului pur, nepărtinitor.

Și astăzi mă gândesc, de multe ori, la familia lui Erwin Klein, la Tucuța și la neîmplinirea ei maternă! Pare curios. Parcă [o soartă nemiloasă] îi lovește mai mult pe oamenii de bună credință și onești decât pe răii și pe creaturile detestabile. Poate lumea noastră a fost greșit gândită [chiar] de la început!

În ceea ce mă privește, am relatat ceea ce am știut. Astfel, părinții mei l-au prezentat pe Erwin Klein ca președinte al Comisiei de repatriere a etnicilor germani din orașul Cernăuți. Dacă a fost așa sau altfel, din punct de vedere oficial, nu pot să spun, dar cert este că acest om era cunoscut și ascultat de membrii comisiei, de cei care stăteau pe scaune. Eu nu am auzit niciodată vorbindu-se în familie sau în grupul refugiaților din Cernăuți, din lagăr sau, ulterior, despre Herbert Mayer, cel pe care îl pomenește academicianul Vatamaniuc. Bănuiesc că această informație a obținut-o de la cineva. Tot ce am relatat eu este [însă] de la „prima mână”.

În memoria mea, Erwin, salvatorul [nostru], era un [bărbat] prezentabil, simpatic, amabil, de bună credință, gata să te ajute și să-ți întindă o mână salvatoare. Cel puțin în problema refugiului și a strămutării prin Germania, consider că memoria copilăriei nu m-a păcălit. De altfel, am verificat-o, după cum voi relata în continuare. Astfel, ceea ce mi-a mai rămas în memorie despre Gleiwitz se referă la „Magazinul universal”. O clădire mare, cu mai multe etaje, aflată în centrul orașului. Prin fața ei trecea o linie de tramvai, care cobora până la o apă curgătoare, mare, pe care o trecea pe un pod, după care făcea o curbă spre dreapta, după care urmărea malul unui râu. Ulterior am aflat că era Oderul, astăzi Odra. Linia mergea așa pe o distanță probabil de 110–200 de metri, după care făcea o nouă curbă, de data aceasta spre stânga. Din acest loc începea o nouă stradă, care cred că astăzi, după unele investigații, se cheamă Chorżowska, iar la începutul ei, pe dreapta, se află Biserica Romano-Catolică, urmată de clădirea mănăstirii. Eram sigur că prin fața lor trecea tramvaiul. În anul 1976, vara, fiind la Cracovia, cedând unui impuls care venea din adâncuri, m-am hotărât să vizitez localitatea Gleiwitz, astăzi Gliwice și să încerc singur să recunosc locațiile și zona fostei tabere-lagăr. Desigur, timpul și războiul puteau să schimbe mult datele problemei. Am ajuns la fața locului, am reperat mai întâi clădirea fostului Magazin Universal, care mai era în picioare. Mai exista și linia de tramvai, așa cum mi-o aminteam, drept pentru care am folosit-o ca ghid. Am luat-o pe jos, încet, pentru a-mi stimula și verifica memoria. Din fericire, orașul nu părea să fi suferit prea mult din cauza războiului. Am coborât, am traversat Odra și m-am văzut ajuns în zona căutată. După câteva ezitări și treceri succesive prin fața locației căutate, am recunoscut-o. Am intrat în clădire, care era în reparații. Am urcat la etajul I, la fostul nostru dormitor, unde am găsit muncitori constructori, cu care am schimbat câteva cuvinte, spunându-le despre rolul pe care l-a avut mănăstirea pentru refugiații români.

Cu sentimentul regretului și al nostalgiei după timpul trecut, dar cu bucuria unei dorințe realizate și a verificării unei memorii fără distorsiuni majore, am părăsit pentru a doua oară Gleiwitz-ul. Prima dată a fost după Sărbătorile de Paști,

petrecute în sala de mese a taberei-lagăr din Gleiwitz, când, pentru copii, [în 1941] a venit „iepurașul pascal”.

Între timp, lucrurile din țară au început să se miște, cu toată indiferența guvernanților. Se pare că la români este o boală cronică. La 1 martie 1941, Cercul Bucovinenilor din București înființează un birou al refugiaților din Germania, care începe să lucreze pentru a demara pregătirile pentru aducerea din Germania a strămutaților. La 14 mai 1941, se formează o comisie, din care fac parte Gheorghe Vântu, Constantin Zoppa și Aurel Morariu, comisie care a început să facă demersuri oficiale pentru repatriere. S-au luat în discuție două tabele nominale de persoane, care urmau să fie repatriate în prima etapă. Tabelele conțineau 701 și 800, în total 1 501 de persoane. După toate probabilitățile, cele două tabele-liste au fost la baza primelor două transporturi de refugiați care au avut loc în luna iunie 1941, prin folosirea unor motonave germane, de tip fluvial, pe traseul Viena–Budapesta–Belgrad–Calafat – primul transport și cu punctul terminus la Giurgiu, la al doilea transport. După toate probabilitățile, aceste prime două transporturi au avut loc până la atacarea U.R.S.S., la 22 iunie 1941.

Ulterior, ceilalți români, care nu fuseseră transportați oficial, au revenit acasă cu mijloace proprii. Statisticile oficiale spun că până în 1943 s-au întors din Germania 8 217 de persoane. Plecarea primelor două transporturi a fost precedată de o regrupare a refugiaților. Astfel, refugiații din Gleiwitz au fost mutați în locația Mittelsteine, aflată la circa 180 km mai la vest și la circa 80 km sud de Breslau, astăzi Wrocław. La Mittelsteine am stat într-o clădire mare, în afara localității și care se pare că fusese anterior un conac sau sediul unei mari proprietăți. În spate, era un mare iaz, iar prin apropiere curgea o apă. Astăzi localitatea se numește Ścinawka Średnia și se află în mijlocul unei zone deluroso-montane și împădurite.

Localnicii din satul aflat la câțiva kilometri de locația noastră erau mari meșteri ai utilizării lemnului sub diverse forme. Astfel, eu mai păstrez o sticlură pentru șnaps, o băutură tare, sticlură introdusă într-un corp de lemn care reprezenta un localnic cu nasul roșu și burduhănos, ca un adevărat băutor de bere.

După o perioadă relativ scurtă, am fost urcați în tren, cu care am parcurs cca 400 km până la gara fluvială a Vienei, unde ne-am urcat pe o motonavă, cam înghesușiți, dar fericiți că vom ajunge acasă. Era o zi caldă și frumoasă. După o oprire scurtă la Budapesta, ne-am continuat drumul pe Dunăre, în jos, spre Belgrad. Ajunși aici, în rada portului, se mai vedeau ieșind din apă coșuri de fum, catarge și chiar, parțial, corpuri de nave distruse în timpul luptelor de ocupare a Iugoslaviei, care avuseseră loc în luna aprilie. La 17 aprilie 1941, armata iugoslavă capitulase. Următoarea oprire și ultima a fost la Calafat, când am coborât pe pământul României. Odată cu debarcarea, au răsuflat ușurați și marinarii germani. Vasul fusese încărcat la maximum. Dunărea încă nu era foarte sigură, iar pasagerii români, mai gălăgioși și dezordonați, nu prea înțelegeau de disciplină și ordine.

După unele formalități de frontieră, ne-am urcat într-un tren cu destinația București, unde am poposit câteva zile la familia Iordăchescu, părinții soției fratelui mamei, Eugen Cernăteanu, fost Grimalschi. Apoi, după ce tata a umblat pe

la o serie de comisii și autorități, ne-am urcat într-un tren de Suceava, unde, la Burdujeni, ne așteptau bunicii de pe tată, Natalia și Eudoxiu Cantemir și fiica lor, sora tatei, Viorica-Vica, căsătorită Dracinschi, soția doctorului Wenczeslau, care, în calitate de director de spital, la Burdujeni, locuia într-o spațioasă locuință de serviciu și ne putea găzdui cu ușurință.

Între timp, începuse războiul sfânt, de eliberare a pământului românesc abandonat cu lașitate și [prin] trădare de personajul de operetă Carol al II-lea. După 22 iunie 1941, dând dovadă de multă motivație, abnegație, hotărâre și mobilitate surprinzătoare și neașteptată, care au surprins inamicul, unități ale armatei române, în zilele de 3 și 4 iulie, se găseau de o parte și alta a Cernăuțului, în partea lui de sud, astfel că, în ziua de 5 iulie 1941, brigăzile 1 și 4 Vânători intră în oraș, eliberându-l. Manevrele de mișcare rapidă și neașteptată ale Armatei Române au surprins atât Armata Roșie cât și pe locuitorii venetici, care au părăsit în grabă orașul. Semne ale acestei părăsiri grăbite le-am găsit atât în apartamentul nostru de pe Strada Gheorghe Lazăr, cât și în apartamentul bunicii, de pe o stradă apropiată, Strada Isopescu, nr. 10.

După eliberare, Cernăuțul a revenit la o viață normală într-un timp foarte scurt. Astfel, la 14 iulie 1941, apare primul număr al ziarului „Bucovina”, cu sublinierea că era „ziar de afirmare românească”. El a apărut cu regularitate, într-un mare număr de exemplare, circa 70 000, până în martie 1944, când s-a primit ordinul de evacuare. Din redacția ziarului menționez pe directorul Ion Munteanu, pe primul redactor Ilie Mandiuc și pe redactorii Dragoș Vitencu și Traian Cantemir. În această calitate, tata avea o legitimație de liberă intrare la toate cinematografele, pe care subsemnatul a folosit-o intens. În toamnă, școlile s-au redeschis normal, iar eu am devenit elev în clasa I a Școlii primare „Gheorghe Tofan”, unde, până în martie 1944, am absolvit primele trei clase primare.

Nu pot încheia fără a consemna două aspecte particulare ale perioadei petrecute la Gleiwitz. Ducându-se într-o zi într-o plimbare la Katovitz, aflat tot pe malul Odrei și mergând agale pe mal, părinții, împreună cu alți refugiați care ne întovărășeau, vorbeau suficient de tare în limba română. Trecând pe lângă un grup de localnici, aceștia ne-au admonestat, spunându-ne că în marele Reich se vorbește limba germană și nu poloneza. Tata a replicat și le-a spus că este limba română, iar, ca urmare, nemții și-au cerut scuze și au plecat mai departe.

Prezența refugiaților în Gleiwitz nu a trecut neobservată de localnici. Cum repatrieri s-au făcut și dintre locuitorii Basarabiei, acest ținut nu era nici prea bine știut și nici prea bine localizat, așa încât, printre localnici, se vorbea despre refugiați ca despre niște „Ost-Araben” sau chiar „West-Araben”, dar acest lucru nu a fost de natură să ne prejudicieze șederea în Gleiwitz.

Schimbarea raportului de forțe de pe Frontul de Est, cu deplasarea continuă a liniei frontului, într-o retragere așa-zis strategică, până pe linia Iași-Chișinău, a pregătit și favorizat armistițiul de la 23 august 1944, prin trădarea regelui Mihai.

În fața clădirii Mănăstirii-lagăr din Gleiwitz, împreună cu un grup de refugiați din Bucovina și două surori-infirmiere nemțoaice.

Traian și Tatiana Cantemir împreună cu surorile-infirmiere nemțoaice de la Gleiwitz.
În față. Lorin Cantemir. 1941.

Sărbătorirea Crăciunului la cantina lagărului din Gleiwitz, 25 decembrie 1940.

Iepurașul, de Paști 1941, la copiii din tabăra de strămutare din Gleiwitz.
În capul mesei, organizate la cantină, se află Gheorghe Cârsteanu.
În partea dreaptă, al cincilea, purtând gulerăș alb, Lorin Cantemir.

Refugiați din Bucovina, cu vaporul pe Dunăre,
în drum spre România, iunie 1941.

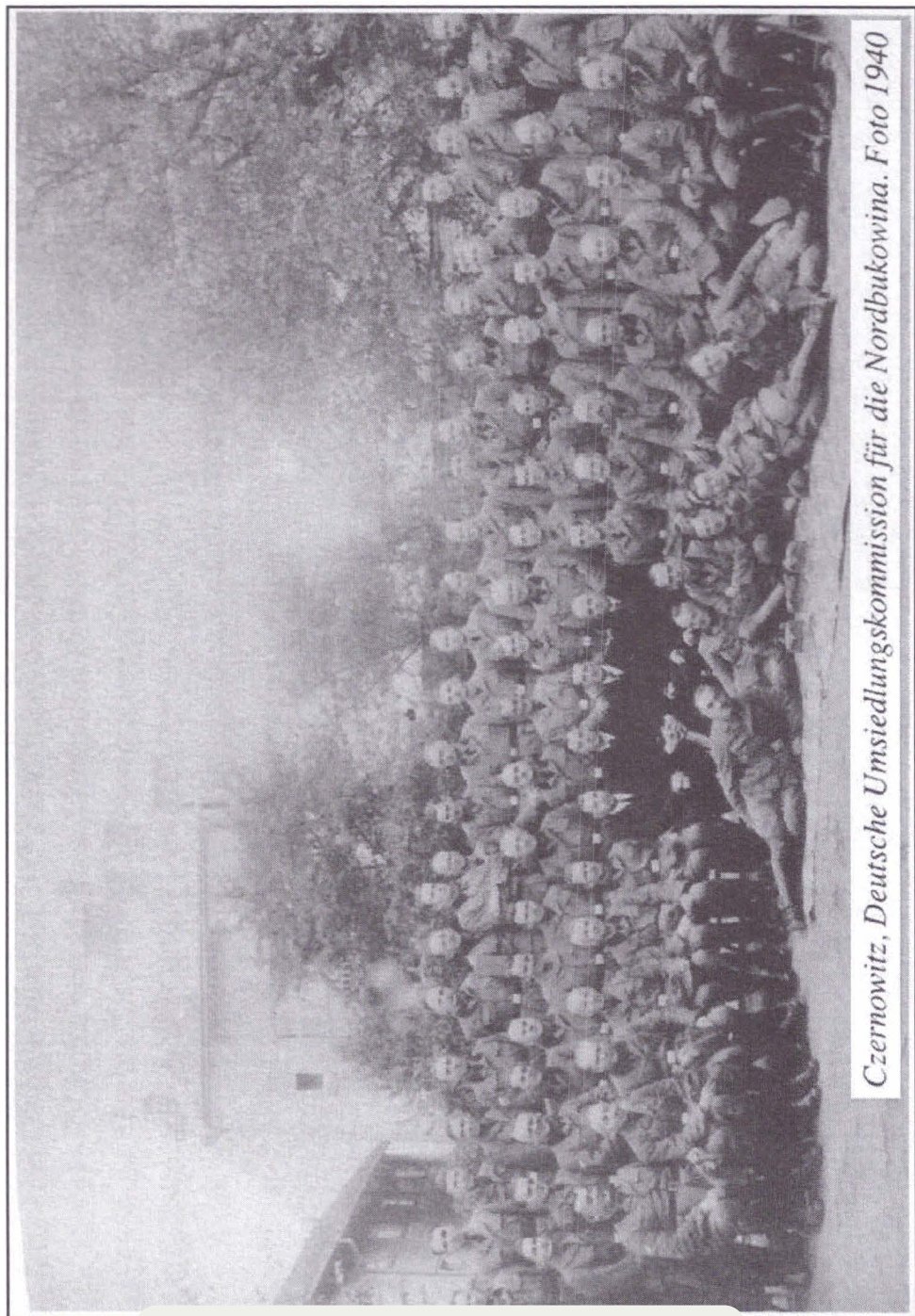
O familie româno-germană originară din Bucovina: Tucuța și Erwin Klein.
Haltern, 28 octombrie 1973.

Profesorul bucovinean Erwin Klein, salvatorul familiei Cantemir din Cernăuți,
la 21 iulie 1975.

Lorin Cantemir în casa familiei Erwin Klein, ianuarie 1982.

Czernowitz, Deutsche Umsiedlungskommission für die Nordbukowina. Foto 1940

Subsemnatul, ca participant direct la etapa istorică mai sus amintită, recunosc că am înțeles unele lucruri cu întârziere. 1) Libertatea și independența nu se negociază, ci se apără. 2) Trădarea este, oricum ai judeca, tot trădare. Din păcate, această „metodă de conducere” este tot mai des folosită. 3) Justificările și explicațiile nu țin de cald. De bază se pare a [fi, la noi, mereu,] politica faptului împlinit. O întrebare însă mă chinuie de mult timp, la care nu am putut răspunde, [până acum], mulțumitor. Dacă în iunie 1940, am cedat fără luptă Basarabia și partea de nord a Bucovinei, justificând acest lucru prin incapacitatea Armatei Române de a se opune așa-zisei „teribile forțe rusești”, cum se face că, numai după un an, aceeași armată, preponderent română, a eliberat, prin luptă cu Armata Roșie, pământurile cedate pe tavă rușilor. Nu numai atât, dar și cel mai nevolnic strategie că este mult mai ușor să-ți aperi propriul teren, pe care-l cunoști, în avantajul tău, decât să-l cucerești, situație în care trupele atacatoare ar trebui să fie de cel puțin trei ori mai numeroase, ca să fie sigure de victorie. Desigur toate acestea sunt valabile, dacă nu intervin acțiunile subterane, trădătoare. Restul îl propun spre analiză și meditare. Cum se poate deci ca, după un an, aceeași armată, care nu se putea schimba, esențial, considerată incapabilă de apărare, devine eliberatoare, victorioasă? Răspunsul meu este simplu. Este ceva necurat la mijloc și totul [pare a fi mai degrabă] vânzare-trădare de neam și țară.